

נייר עמדה מס' 12

בנושא:

מעמדה המשפטי של חברה

בע"מ

כתיבה:

הרב אלעזר גולדשטיין

הרב עדו רכניץ

טבת תשע"ז

המסמך אינו משקף בהכרח את עמדת המכון

תוכן עניינים

א.	תקציר	3
ב.	מבוא	5
ג.	גלגוליה של האישיות המשפטית	6
1.	על התאוריה	6
2.	הענקה	7
3.	פיקציה	8
4.	מצרף	8
6.	התאוריה הראלית	8
5.	פקעת חוזית	9
סיכום: מהי חברה?		10
ד.	מעמדה של חברה לעניין איסור והיתר	12
מבוא: הבחנה בין איסור לבין ממון		12
1.	חברה היא שותפות רגילה	12
2.	רכוש החברה משועבד לבעלי המניות	14
3.	חברה הנה שותפות רגילה ללא אחריות אישית של השותפים	18
4.	"הבנק" הוא התובע או הנתבע	16
4.	תאגיד נמצא בבעלות המנהלים	20
5.	חברה היא אישיות משפטית ממשית: "צורה ללא חומר"	20
6.	חברה שייכת לבעלי זכות הצבעה	21
7.	סיכום	22
ה.	מעמדה של חברה לעניין דיני ממונות	23
מבוא		23
מעמדו של חוק החברות		26
תביעה אישית כנגד בעלי החברה ומנהליה		28
עקרון הרציפות		30
החובה להתדיין בדין תורה		31
פשיטת רגל		32
הודאת בעל דין בתביעה כנגד חברה		32

א. תקציר

1. ישנה מחלוקת בעולם המשפט האם חברה היא אישיות משפטית ממשית או שמא רק אישיות משפטית למראית עין.
2. מזה מאה וחמישים שנה ישנה מחלוקת בין הפוסקים בנוגע למעמדה של חברה לעניין איסורים, כאשר פוסקים רבים רואים בה שותפות בתנאים מסוימים, ומיעוטם רואים בה אישיות משפטית ממשית לכל דבר ועניין.
3. בנוגע למעמדה של חברה לעניין דיני ממונות ישנן שלוש גישות:
 - א. חברה היא שותפות רגילה בתנאים מיוחדים.¹
 - ב. חברה היא אישיות משפטית למראית עין.²
 - ג. חברה היא אישיות משפטית ממשית.³
4. כמו כן, ישנה מחלוקת האם יש תוקף הלכתי לחוק החברות. יש הסבורים שאין לו תוקף (חוקי, אלא לכל היותר מכוח מנהג),⁴ ואילו אחרים כתבו שעל חברה חלים כל חוקי המדינה.⁵
5. המלצתנו היא שלעניין דיני ממונות יש לראות בחברה אישיות משפטית למראית עין, וזאת על סמך הסכמות מפורשות או מכללא, וכן על סמך חוק החברות.
6. בנוסף, יש לקבל את חוק החברות (למעט סעיפים שיוכח שהם מנוגדים להלכה) וזאת, רק בנוגע לשאלות הנוגעות ישירות ביחודה של חברה ולא בשאלות אחרות כגון דיני הראיות וכד', בהן יש לדון בחברה ככל דיני התורה הרגילים.⁶
7. בהתאם לקביעה זו, ועל פי דעת רוב הפוסקים, לא ניתן לתבוע בעל מניות או מנהל בחברה למעט מקרים חריגים בהם הם נהגו שלא כדין באופן המאפשר תביעה אישית כנגדם.⁷

¹ שו"ת שבט הלוי חלק ח סימן שו.

² הרב שמחה מירון, "מעמד החברה בע"מ במשפט העברי", סיני נ (תשכ"ו) עמ' רמה; הרב יעקב פרבשטיין, "גדרי חברה בע"מ לדיני ממונות", ישרון כ, עמ' תקעו.

³ הרב שלמה דיכובסקי, פסקי דין רבניים חלק י, עמ' 289; הרב אשר וייס, "האם חברה בע"מ היא גוף משפטי עצמאי?", תחומין לג, עמ' 30.

⁴ הרב יעקב פרבשטיין, "גדרי חברה בע"מ לדיני ממונות", ישרון כ, עמ' תקעו.

⁵ פתחי חושן הלוואה פרק ב, הערה סג.

⁶ ע"פ הריא"ה הרצוג, תחוקה לישראל על פי התורה, כרך ב, עמ' 72.

⁷ הרב חיים גדליה צימבליסט, פסקי דין רבניים חלק י, עמ' 293; שו"ת מנחת יצחק חלק י סימן קמג; שו"ת משנה הלכות חלק ו סימן רעז. לכך יש להוסיף את הפוסקים שסברו שחברה היא אישיות משפטית ממשית. החרג היחידי הוא שו"ת שבט הלוי חלק ח סימן שו.

8. חלק מהגדרת חברה מחיל עליה את עקרון הרציפות ולכן לא יהיה שינוי במעמדה או בזכויותיה גם אם הבעלות על המניות עברה לקונים או ליורשים.
9. חברה בבעלות יהודים חייבת ככל יהודי להתדיין בדין תורה.⁸
10. במקרה של פשיטת רגל יש לחלק את החובות על פי החוק.⁹
11. מסתבר שלמי שהוסמך על ידי החברה לייצג אותה בבית הדין יש מעמד של מורשה, והודאה שלו תחייב את החברה.

⁸ שו"ת משנה הלכות חלק יב סימן תיז.

⁹ שו"ת אגרות משה חושן משפט חלק ב סימן סב.

ב. מבוא

חברה בע"מ הינה גוף כלכלי שהתפתח במאתיים השנים האחרונות והשפיע רבות על הכלכלה. חברה היא סוג של תאגיד, כאשר תאגידים כוללים גם אגודה שיתופית, עמותה וגופים נוספים. במסגרת זו נעסוק בחברות בע"מ.

כבר בפתח הדברים חשוב מאד לציין כי חברות תובעות ונתבעות בבתי הדין השונים כדבר שבשגרה. ובכל זאת, יש מקום לדון במעמדם ההלכתי, והשלכותיו המשפטיות, וזאת, כדי לבסס מבחינה הלכתית את הנוהג וכדי להכריע בשאלות הנגזרות ממעמדה ההלכתי של חברה.

פוסקי ההלכה דנו במעמדה של חברה החל מלפני מאה וחמישים שנה. אמנם, רוב העיסוק של הפוסקים בענייני חברות התמקד בשאלות האיסוריות, כגון, ריבית, חמץ ושבת. לצד זה ישנו עיסוק מסויים גם בהיבטים הממוניים, שנגזרים משאלת מעמדה של חברה. למעשה, במקרים רבים ניתן לעקוף את הצורך להכריע בשאלה ההלכתית במסגרת הסכם הבוררות (למשל, כפי שנהוג בהסכם הבוררות של ארץ חמדה גזית¹⁰). אולם, מן הראוי לעסוק באופן חזיתי במעמדה של חברה בהלכה, ובמסגרת זו נעסוק במספר שאלות:

1. האם ומתי ניתן לתבוע את הבעלים או המנכ"ל באופן אישי.
2. האם יש תוקף הלכתי לחוק החברות, והאם על חברה באופן כללי חלים חוקי התורה או חוקי המדינה?
3. האם יש על חברה חובה הלכתית להתדיין בדין תורה?
4. רציפות – האם העברת בעלות על מניות נותנת לתאגיד מעמד של יורש או לוקח?
5. ייצוג בדין – האם מנכ"ל שהודה במקצת מחייב את החברה או שמא מעמדו כשל עד בלבד?

כדי להבין לעומק את מעמדה ההלכתי של חברה נציג תחילה את המחלוקת המשפטית הקיימת בעולם בנוגע למהותה של חברה. מחלוקת זו חשובה במיוחד לאור העובדה שמשום מה הנחת היסוד של הדיון ההלכתי היתה ונשארה שהעמדה המשפטית היחידה היא שחברה היא אישיות משפטית ממשית (ריאלית), בשעה שזו עמדה אחת מתוך כמה הקיימות.

לאחר הסקירה המשפטית נסקור את גישות הפוסקים בעניין מעמדה של חברה לעניין איסורים, ונשווה אותן לעמדות המשפטיות השונות. בהמשך, נבחן את עמדות הפוסקים בעניין מעמדה של חברה לעניין דיני ממונות, ונדון ביישומים של העיקרון. לבסוף, נציע גישה כוללת בכל הנוגע למעמדה של חברה בענייני ממון, בהתבסס על העמדות שנסקרו.

נייר עמדה זה מבוסס בחלקו על עבודתם של הרב שמואל פולצ'ק והרב דוד שטיינמץ שחקרו את מעמדה של חברה במסגרת מכון משפטי ארץ, תודתנו להם.

¹⁰ ראו בכתובת: <http://www.erezhemdah.org/Data/UploadedFiles/SitePages/1020-sFileRedir.pdf>

ג. גלגוליה של האישיות המשפטית

1. על התאוריה

כדי להבין לעומק את האפשרויות ההלכתיות השונות חשוב להבין שישנה מחלוקת משפטית בנוגע למהותה של חברה. גם בתפיסה המשפטית הרווחת אין התייחסות חד מימדית לשאלה זו. לכאורה, ההגדרה המשפטית המוסכמת והידועה היא שחברה היא "אישיות משפטית" כך למשל נקבע בסעיף 4 לחוק החברות (תש"ס-1980):

חברה היא אישיות משפטית כשרה לכל זכות, חובה ופעולה המתיישבת עם אופיה וטבעה כגוף מואגד.

משמעות הדברים היא שחברה היא, כפי שכתב פרוקצ'יה –

תופעה בעולם המשפט, אשר הדין נותן לה כשרות דהיינו, מעניק לה זכויות או מטיל עליה חובות.¹¹

עם זאת גם ההתמודדות המשפטית הכללית לא הצליחה להגדיר באופן גורף ומלא את התופעה כפי שכותב שטרן:

אף שהסכמה בדבר הקיום המשפטי הנפרד והעצמאי של החברה מקובלת על הכול, הדין מתקשה להפנים זאת, בעיקר בהקשר של מערכת היחסים שבין החברה ובין בעלי המניות. שורה של דוגמות חשובות תוכיח כי הדין מתעלם לעתים מהאישיות המשפטית של החברה ורואה דרכה את בעלי המניות שהם – בעיניו – "הדבר האמיתי" שמאחורי החברה.¹²

כלומר גם אם מקובל לאמץ את ההגדרה שחברה היא אישיות עצמאית, המשפט הכללי הנוהג לעתים אינו מאפשר לבעלי המניות להסתתר מאחורי המשפטיות, חרף התנגדויות רבות לכך.

יש להקדים ולהדגיש שאין דרך אחת לסקור את ההתפתחות המשפטית הכללית של החברה, אך כיוון שמבחינה הלכתית אין משמעות גדולה לדרך הצגת התיאוריות, נתבונן בהן בדרך שסידר אותן שטרן. שטרן מציג תאוריה מקובלת המחלקת את הגישות השונות לחמש שיטות נפרדות. הסקירה שהוא נותן מבוססת על הנחה שמדובר בתאוריות המתפתחות זו אחר זו, וכך למעשה שיטה אחת דחתה שיטה אחרת.

במסגרת זו נשים לב לשתי שאלות נפרדות:

א. מה מקור הסמכות של החברה?

ב. מה מהותו של החברה? כאן ישנן שתי אפשרויות: האחת, האפשרות הממשית, על פיה אכן החברה היא אישיות משפטית, והשניה, אישיות משפטית למראית עין, כלומר, החברה היא הסדר

¹¹ גואלטיארו פרוקצ'יה, התאגיד – מהותו ויצירתו (תשכ"ה) עמ' 41.

¹² ידידה צ' שטרן, הבעלות בחברה העסקית – תאוריה, דין, מציאות עמ' 15-16, המכון הישראלי לדמוקרטיה תשס"ט.

כלכלי מורכב המבוסס על קשרים משפטיים מוכרים, כגון, חיוב, קניין ושליחות, ואשר מתנהג כאילו הוא אישיות משפטית.

כפי שנראה חלק מהתיאוריות עונות רק על שאלה אחת וחלק על שתיהן.

2. הענקה

התאוריה הראשונה היא שהמדינה יוצרת את האישיות המשפטית על ידי הענקת אישורים מיוחדים להקמת החברה.

גישת ההענקה – מתייחסת לקיום המשפטי של התאגיד כדבר שיונק את קיומו מהשלטון (באופן היסטורי: המלך או הנסיך). להשקפה זו, לא ניתן ליצור חברה בעלת תוקף משפטי על ידי החלטתם של אנשים פרטיים, באופן היוצר חבות משפטית כלפי צדדים אחרים. כדי ליצור חבות כזו יש צורך בסמכות השלטונית שרק לה יש את הסמכות ליצור יצירה משפטית כזו.

באופן היסטורי הוקמו חברות במאה ה-18 באמצעות זיכיון ספציפי מהמלך או מהפרלמנט, עבור כל חברה שהוקמה. בעלי חברות נזקקו לרישיון הפעלה מיוחד מאת המדינה על פי תנאים שאותו השלטון הציב, כאשר השלטון לא היה מחויב להעניק זכות זו והוא עשה זאת על פי בחירתו. בדרך כלל כללים אלו נוצרו כדי להבטיח את התנהגותם הטובה של מקבלי הרישיון ולעיתים הותנה מתן הרישיון בהבטחת המקבלים לפעול לטובת הציבור.

למעשה גישה זאת מטפלת בעיקר בשאלה הראשונה: מהי מקור הסמכות ליצור חברה? אך לא מפורש בה מהי מהות החברה שנוצרה בעקבות האישור השלטוני. מסתבר שהתוצאה אכן היתה אישיות משפטית ממשית.

שטרן טוען שתפיסה זאת לא "שרדה" כיוון שהיו לה שלוש בעיות עיקריות:¹³

א. השליטה של השלטון גרמה להפליה ולמתן אישורים לפי אינטרסים פוליטיים ולא לפי אינטרסים מסחריים.

ב. עסקים מבוססים בדרך כלל על החלטות פרטיות, והתניית קיומה של חברה באישור שלטוני היתה לרועץ בתוך עולם העסקים.

ג. עורכי הדין מצאו דרכים עקיפות להקים חברה שבעצם ביטלו את הרעיון שהשלטון הוא שמעניק לחברה את אישיותה.

מחד גיסא, גישה זאת תואמת במידה רבה את הכלל "דינא דמלכותא – דינא" על פיו לשלטון הסמכות לחוקק חוקים שישפיעו על המסחר במידה מסוימת. מאידך, הבעיות של הגישה תואמות במידה רבה להגבלות המובאות בהלכה בנוגע לכלל זה. הכוונה לעמדה ההלכתית¹⁴ שאין לשלטון סמכות לחוקק חוקים הנוגעים למשפט הפרטי (שבין אדם לחברו), אף שיש החולקים עליה.¹⁵ כפי שנראה בהמשך, פוסקי ההלכה דנו בשאלת השפעת החוק על המעמד ההלכתי של חברה.

¹³ שם עמ' 25-26.

¹⁴ ש"ך חו"מ עג, ס"ק לט.

¹⁵ רמ"א חו"מ שסט, יא.

3. פיקציה

התאוריה השנייה היא שחברה היא יצור מלאכותי שנוצר על ידי החוק, ומאפייניו נקבעו בחוק. להשקפה זו אין להתייחס לתאגיד כאל אישיות ממשית טבעית שכל החוקים חלים עליה.

שטרן טוען שאחת הבעיות המרכזיות של תפיסה זאת שבעצם עיקרה הוא לחלוק על המושג היסודי של אישיות משפטית. זאת לצד הבעיה שכל סמכותה של האישיות מוגבל לדברים שהוסדרו במפורש בחוק ואין בה עקרון כללי.

מסתבר שעל פי גישה זו אכן חברה היא אישיות משפטית, אלא שהיא תוצר החוק. ולכן, גם אם היא אישיות משפטית ממשית הכוונה רק בכל מה שהוגדר במפורש בחוק ולא בנוגע להיבטים אחרים. מבחינה הלכתית גישה זו מבוססת על הכלל "דינא דמלכותא – דינא", וכל נגזרותיו.

4. מצרף

עיקרי תיאוריה זאת הם שהחברה היא בעצם שותפות מתוחכמת הטומנת בחובה תנאים רבים שמגדירים את סמכויות השותפים. גישה זאת פותרת במובנים רבים את הצמצום הגדול של התאוריה הקודמת כיוון שבכל שאלה ניתן להתייחס לחברה דרך השותפים השונים ולקבוע את זכויותיה וחובותיה של החברה.

שטרן טוען שהחסרון הגדול של גישה זאת היא שהדבר מחייב להגדיר את בעלי המניות כ"חברה". אולם למעשה החברות המפותחות לא באמת פועלות כאילו הם תלויות בחברים בעלי המניות המשנים את זהותם כל הזמן. כלומר הקושי הגדול של תפיסה זאת הוא שהיא מנוגדת לאינטואיציה ולכוונות כשמתעסקים בחברה, התאוריה פשוט לא דומה ל"מציאות" שהרי בעלי המניות אינם שותפים אלא יותר דומים למשקיעים. זאת לצד המציאות שבעלי המניות מוגדרים כשותפים אולם במקרים רבים הם אינם בעלי השפעה על החברה, וכך נוצרת מציאות שבעל כורחם הם מוגדרים כבעלי אחריות כאשר אין בידם סמכות.

על פי גישה זו, חברה היא אישיות משפטית למראית עין בלבד, אולם, באמת היא שותפות מורכבת. מעמדה ומאפייניה של חברה אינם תלויים בחוק או בשלטון אלא בהסכמה מפורשת או מכללא של השחקנים.

6. התאוריה הריאלית

התיאוריה הריאלית מניחה שאכן חברה היא מעין "אדם" חדש, וזאת, ללא צורך בחוק, כפי שאדם הוא אדם ללא צורך בחוק. החוק מחליט אילו זכויות וחובות יהיו לאישיות, בין אם מדובר על אדם ובין אם מדובר על חברה. ישנן שתי גישות עד כמה לתת לאישיות הזו משמעות: הגישה הקיצונית רואה בחברה אישיות שלמה, לעומתה, הגישה המתונה מתייחסת לחברה כאישיות רק כאמצעי להשגת המטרה וממילא לא כל מושג אנושי יחול על החברה.

תפיסה זו תואמת את האינטואיציה המקובלת כיום, באופן אינטואיטיבי מקובל לראות את החברה כקיימת לעצמה, ובעלת יכולת לבצע פעולות כלכליות ומשפטיות. כך למשל, ברור למי שחותם חוזה עם חברה גדולה שהוא אינו חותם הסכם עם הפקיד שמולו ואפילו לא עם בעל מניות אלמוני.

תפיסה זו מניחה שרכוש החברה אינו רכושם של בעלי המניות, ועל פי תפיסה זו קל להבין מדוע בעלי המניות אינם אחראים לחובות החברה.

על פי הגישה הריאלית קיומה של החברה כאישיות משפטית היא עובדה "חוץ-משפטית" שעל המשפט להכיר בה ולהסדיר אותה בלבד, ואין צורך ליצור אותה. להשקפה זו, המשפט יחטיא את מטרתו אם הוא לא יכיר במציאות של קיום התאגידים.

שטרן טוען שלמעשה תיאוריה זאת לא מיושמת כיוון שהיא מוגזמת ואף אינה צריכה את הרגולציה השלטונית.

גישה זו רואה בחברה אישיות משפטית כמובן, כמו כן, היא רואה בחברה יצור טבעי שחוק רק מסדיר את פעולותיו אך לא יוצר אותו.

5. פקעת חוזית

על פי התיאוריה החמישית חברה היא אישיות משפטית למראית עין שנוצרה על ידי השוק והפעילים בו, אולם, באמת היא כלי פיננסי שנועד להסדיר שורה של התקשרויות חוזיות בין כל הגורמים הקשורים לחברה: בעלי המניות, בעלי אגרות חוב, מנהלים, עובדים, ספקים ועוד.

על פי תיאורית הפקעת החוזית החברה משמשת כמכשיר יעיל לטיפול במערכות חוזיות שבין קבוצה גדולה של בעלי אינטרסים והיא משמשת כנקודת קשר ותיאום לפעולתם של הפרטים. הם העיקר והיא האמצעי. החברה היא מכשיר חסר מאפיינים זהותיים המשקף את האינטרסים של הפרטים המתאמים את פעילותם באמצעות מערכות חוזיות.

הגישה החוזית מסבירה היטב את ההיווצרות של חברה, וזכויותיה וחובותיה כלפי המתאגדים וכלפי צדדים שלישיים רצוניים, המתקשרים עם החברה בחוזים, אולם היא עדיין נצרכת לסיוע מתאוריות אחרות כמו תיאוריית ההענקה על מנת לאפשר לתאגיד לקבל זכויות שהשלטון יכול להעניק לה.¹⁶

הכינוי פקעת חוזית משקף דימוי של סדרת קשרים חוזיים בין גורמים שונים, שנמשלים לחוטים הקושרים אותם זה לזה. הצומת שבה כל החוטים האלה עוברים היא החברה, ומשמעות הדברים היא שאין לחברה כל תוכן אלא רק צומת שבו נפגשים בני אדם והחוזים שביניהם.

שטרן טוען שעל אף שהתיאוריה החוזית דומיננטית כיום, ועומדת הן במבחן האינטואיטיבי והן במבחן המשפטי, הקושי בתאוריה הוא שהיא מניחה שכל הגורמים המתקשרים עם החברה פועלים באופן רציונאלי ורואים בהתקשרות שאלה של אינטרסים בלבד. למעשה הקושי הגדול של תאוריה זאת הוא האם באמת אנשים מקבלים את כל משמעות החברה כשהם מתקשרים איתה וכיצד ניתן לזה תוקף הלכתי.

לסיום חשוב להזכיר כי דווקא בשנים האחרונות ישנה מגמה להחיל על חברות חובות מוסריות "אנושיות" ולא לתת לבעלי המניות להסתתר מאחורי האישיות המשפטית שמטרתה רווחים בלבד. מגמה זו הופכת את המשפט העברי, שברובו אינו מכיר באישיות משפטית ממשית, לגורם רלבנטי בדיון המודרני ביותר. וכך כותב בעניין זה פרופ' אביעד הכהן:

¹⁶ שטרן, הבעלות בחברה העסקית, עמ' 36-33.

מעקרונות יסוד אלה עשויות להיגזר נורמות פרטניות, כגון חובתה של חברה המפעילה מפעל תעשייתי להימנע מזיהום אוויר או מקורות מים; חובת החברה לתרום כסף למטרות צדקה; חובתה להימנע ממכירת נשק או מוצרים מזיקים אחרים (כגון סיגריות); ועוד.

כאמור לעיל, על אף שהמשפט העברי ה"קלאסי" החיל חובות אלה באופן בסיסי על אנשים יחידים, ולא הכיר את התופעה של חברה הפועלת כ"אישיות משפטית נפרדת", ניתן בקלות רבה להחיל חובות אלה – מכוח עקרונות יסוד שונים במשפט העברי – גם על חברות ותאגידים עסקיים בני ימינו.

ניתן לעשות זאת הן מכוח ראיית בעלי המניות של החברה, עובדיה ומנהליה כמעין שותפים¹⁷ או מסייעים למעשיה של החברה, או, למצער, כמשלחים או שלוחים שלה.¹⁸

אמנם, הרב אשר וייס, שכפי הנראה בהמשך סבר שיש להתייחס לחברה בע"מ כאישיות ממשית בכל הנוגע לחיובים שבין אדם למקום, החיל עליה חובות שבין אדם לחברו:

דברור ופשוט שגם גוף זה, שיש בו מקבלי החלטות בעלי בחירה, צריך להתנהג בדרכי הצדק והיושר, שהרי העולם עומד על האמת ועל הדין ועל השלום. ועוד, דהלא אף הגוזל בגרמא, והחולק עם הגנב ונהנה מממון גזילה - חטא בידו.¹⁹

אולם, יתכן שמגמה זו להחיל על חברה חובות אנושיות צריכה להוביל לעמדה שחברה איננה אישיות משפטית ממשית, אלא רק למראית עין.

סיכום: מהי חברה?

כפי שראינו, ישנם הגדרות שונות לחברה, אולם, המכנה המשותף לכולן הוא שחברה מתנהגת כמו אישיות משפטית. ולכן, מוסכם שחברה יכולה לתבוע ולהיתבע, ואין אחריות אישית של בעלי המניות או של המנהלים לפעולותיה של החברה (למעט במקרה של פשיעה חמורה). כמו כן, בחברה ישנה רציפות שאינה מושפעת מחילופין בין בעלי המניות.

המחלוקת היא בשאלה המהותית, וכאן יש שתי גישות:

א. גישת האישיות המשפטית הממשית – על פיה החברה היא באמת אישיות משפטית בעלת קיום. כאשר המחלוקת היא מי יצר את האישיות המשפטית הזו: השלטון (גישת הענקה), החוק (הגישה הפיקטיבית) או המציאות (הגישה הריאלית).

ב. גישת האישיות המשפטית למראית עין – על פיה רק בני אדם הם בגדר אישיות משפטית, אולם, בעקבות סדרה של הסכמים וחוקים חברה מתנהגת כאילו היא אישיות משפטית.

17. לנוכח תורת האישיות המשפטית העצמאית של החברה במשפט המודרני, אין כוונתנו לשותפות במשמעות המשפטית הרווחת, אלא למעין "סיוע" לדבר מצווה או עבירה, במשמעותו ההלכתית.

18. ד"ר אביעד הכהן, "אתיקה ומוסר בחברות עסקיות – עקרונות יסוד מעולמו של המשפט העברי", משפטי ארץ ג, עמ' 462.

19. הרב אשר וייס, "האם חברה בע"מ היא גוף משפטי עצמאי?", תחומין לג, עמ' 30.

בתוך גישה זו ישנה מחלוקת האם החברה מבוססת על זכויות קנייניות של בעלי המניות (גישת המצרף) או על התחייבויות החדדיות (גישת הפקעת החוזית).

את הסקירה ההלכתית נביא בשתי שלבים בשלב הראשון נסקור את הדיון ההלכתי בשאלת מעמדה של חברה בהקשר האיסורי: האם יש איסור ריבית, חמץ בפסח או עבודה בשבת בהשקעה או הלוואה לחברה? ובשלב השני נבחן את מעמדה של חברה בהקשר הממוני, לאור הנאמר בחלק הראשון, ולאור הסכמת הצדדים במפורש ומכללא.

ד. מעמדה של חברה לעניין איסור והיתר

מבוא: הבחנה בין איסור לבין ממון

בפרק זה נביא סקירה של ספרות ההלכה בדורות האחרונים לגבי השאלה האם חברה הינה אישיות משפטית עצמאית ואם כן באיזה מובן.²⁰

כבר כעת יש להדגיש כי התחום האיסורי שונה מאד מהתחום הממוני. זאת, כיון שבתחום האיסורי, העוסק במצוות שבין אדם למקום, השאלה החשובה היא מהי המציאות באמת. זאת, כיון שתחולת המצוות אינה בידי אדם אלא בידי שמיים, ולכן התחולה של המצוות תלויה במציאות המהותית.

לעומת זאת, בתחום הממוני יש משקל ניכר להסכמות המפורשות והלא-מפורשות (מכללא) שבין בני אדם, כפי הכלל כל תנאי שבממון תנאו קיים, אפילו במקרה שמתנה על מה שכתוב בתורה.²¹ ולכן, בכל הנוגע לענייני ממון מה שחשוב יותר אינו מהות המציאות אלא ההסכמות האנושיות.

לעניין מעמדה של חברה, להבחנה זו יכולה להיות משמעות גדולה, שהרי לעניין איסור השאלה המרכזית היא האם חברה היא אישיות משפטית ממשית, שאם לא כן, על פניו, כל האיסורים חלים על בני האדם הפעילים בה. לעומת זאת, לענייני ממון די בכך שחברה תהיה אישיות משפטית למראית עין כדי שהיא תתפקד כאילו היא אישיות משפטית.

לאור זאת, השאלה הבסיסית שהעסיקה את הפוסקים בהקשר האיסורי היתה האם חברה היא אישיות משפטית ממשית, וליתר דיוק, האם מבחינה הלכתית תיתכן בכלל אישיות משפטית ממשית. שאלה זו הושפעה בין השאר משאלת הדרך ליצירת האישיות המשפטית, שהרי לפי גישת ההענקה והגישה הפיקטיבית, החוק הוא שיוצר את האישיות המשפטית. לפי גישות אלה מעמדה של החברה קשור בטבורו לשאלת היחס ההלכתי לחוקי המדינה.

חשוב לציין שגם פוסקים שהתנגדו לקיומה של אישיות משפטית ממשית סברו שישנם איסורים שאינם חלים על המחזיק במניות של חברה משיקולים אחרים, כפי שיפורט לקמן. כעת נסקור את השיטות ההלכתיות השונות בהקשר האיסורי.

1. חברה היא שותפות רגילה

ככל הנראה הראשון שהתמודד עם שאלת מעמדה ההלכתי של החברה בהקשר של איסור ריבית הוא הרב שלמה גאנצפריד שכתב בקיצור שולחן ערוך (שיצא לאור לפני יותר ממאה חמישים

²⁰ סוגיה זאת נידונה ביסודיות רבה במאמר "ריבית בתאגידים" (הרב ישראל בן שחר והרב יאיר הס, מתוך: כתר, א, עמ' 231-337, קדומים תשנ"ו) בפרט בפרק הראשון העוסק בשאלת "הבעלות על נכסי חברה בע"מ". על אף הסקירה היסודית שבמאמר אנו סוקרים מחדש את עיקרי הדברים משתי סיבות: א. כיון שמאמר זה לא בחן את שיטות הפוסקים דרך התאוריות השונות למקור הסמכות של תאגיד כאישיות משפטית נפרדת. ב. כיון שתכלית המאמר הנ"ל הוא לברר את שאלת איסור ריבית, לעיתים הדיון והסקירה התמקדה בשאלה זאת וברצוננו לבחון מחדש את השיטות כדי לאפיין "מהי חברה?" וכיצד להתייחס אליה לפי דיני תורה.

²¹ מקור הדין בדברי רבי יהודה בגמרא כתובות נו, א, וכך נפסק בכל הפוסקים לדוגמה ברמב"ם אישות ו, ט.

שנים (אונגוואר תרכ"ד, 1864) ביחס ל"קבוצות מעות" שיש בהן ריבית. טרם שנביא את דבריו נקדים שהתורה אסרה הלואה בריבית מיהודי ליהודי, אבל לא בין יהודי וגוי (גם אם הגוי מלווה וגם אם הוא לווה):

מעותיו של ישראל מופקדים ביד עובד כוכבים, והלוה אותם לישראל בריבית, אם היו באחריות העובד כוכבים שאם יאבד החוב יתחייב הוא לשלם במעותיו מותר, ואם אינו באחריות העובד כוכבים אסור. ולכן במקום שיש קבוצות מעות ("שפארקאסע"²² – קופות חסכון) וכדומה שיש לישראל חלקים ("אקציען" – מניות) שמה וישראלים לזמן משם בריבית, אף על פי שהממונים המה עובדי כוכבים, מכל מקום נראה לי דאיסור גמור הוא. ולכן אסור ליתן לשם מעות (כי שמא ילוה ישראל שאינו הגון) וכן אסור ללוות משם, כי שמא נתן לשם ישראל שאינו הגון.²³

על פניו, "קבוצות מעות" אליהן הוא מתייחס אלו חברות (מעין בנקים) שמנוהלות על ידי גויים שהציבור השקיע בהן כסף וקיבל מניה בחברה. את הכספים מלווים בריבית, ואת הרווחים מחלקים בין בעלי המניות. על כך כותב הרב גנצפריד שאם הבנק (השייך לגויים) אחראי להשבת ההלוואה למשקיעים – אזי מותר ליהודים להלוות לבנק. אולם, אם הבנק גובה ריבית מהלווים ומחלק אותה בין המשקיעים אזי אסור ליהודים להשקיע בבנק, שמא יתברר שיהודי לווה את הכסף, ושילם ריבית שחלקה הגיע גם למשקיע היהודי.

לשיטתו חברה איננה אישיות משפטית ממשית אלא שותפות רגילה לחלוטין, ולכן כל השותפים בה אחראים באופן שווה לפעולות הנעשות בשמה.

בעל שו"ת **שואל ומשיב** (לבוב תרכ"ה, 1865) השיב לדבריו:

... והנה אודות השפארקאססא שיש מלוים ישראלים הרבה בחבורה ולוין הרבה ישראלים בחבורה ועל זה רצה מע"ל לאסור בשביל הרבית ואני השבתי: לא מיבעיא לשיטת רש"י דעל ידי שליח מותר כאן הוא עכ"פ ע"י שליח. ואף להחולקים על רש"י כאן כולי עלמא מודים, דהא אין מבורר שהיהודים נותנים הריוח להמלוין היהודים. ועל זה בא מע"ל שנית לעורר שהרי האחריות על המלוה כמ"ש החות דעת סי' ק"ס {ס"ק ח} והוא הדין כאן וגם הא נכתב השטר חוב על שם המלוה ובכהאי גוונא כתוב המהר"ם דהוי ליה כאילו לוח המלוה בעצמו להלוה והאריך בזה. ואני תמה על מע"ל דאין ענין לזה, דשם השטר נכתב על שם המלוה, הוי כאילו לוח המלוה בעצמו אל הלוה ומבורר המלוה והלוה ובכהאי גוונא השליח שנתן המעות הוי כאילו עבד מעשה קוף בעלמא. אבל מה ענינו לכאן, אטו מבורר אי המלוה והלוה ישראל? והלא כל הענין הוא בשותפות והמעות מעורב ואולי היהודי שלוח שנותן השטר או להיפך הוא לוקח המעות של העכו"ם השותפים וכן להיפך...²⁴

כלומר לשיטתו מותר להלוות ברבית מה"שפארקאססא". את היתרו הוא מבסס על שני יסודות:

²² מקור המילה בגרמנית הוא Sparkassen שתרגומו "איגודי אשראי".

²³ קיצור שולחן ערוך סה, כח.

²⁴ שו"ת שואל ומשיב מהדורה קמא, חלק ג, סימן לא.

א. מותר להלוות ברבית על ידי שליח, זאת על פי שיטת רש"י, שנפסקה ברמ"א (יורה דעה קס, טז). לפיכך, כיון שההלוואה ניתנת בתיווכם של גויים, הרי שאין בכך איסור.
ב. גם אם יש יהודי שלוה בריבית מהחברה ניתן לומר שדמי הריבית שלו לא הגיעו לידי בעלי המניות היהודים.

סעיף ב' תלוי בסוגיית "ברירה", כלומר האם אומרים שמתברר שדמי הריבית לא הגיעו לידי בעלי המניות היהודים, או שמא, כסף זה חולק בין כל בעלי המניות, ובכלל זה אלה היהודים.

בהמשך הדברים הוא מאריך לדון בסוגיית "ברירה", ומציין כי לדעת התוספות הכרעת ההלכה היא שבנוגע לאיסורי דאורייתא הלכה היא שאין "ברירה". ממילא, כיוון שכאן מדובר על איסור ריבית דאורייתא לכאורה אין "ברירה", ובעל המניות היהודי עובר על איסור. על כך הוא משיב שכאן ישנו מקרה חריג ואיננו דומה לדין ברירה רגילה כיוון ש"דבדבר הנבלל ומעורב ל"ש ענין ברירה דכולי של זה ושל זה ואיזה סימן יש או של זה הוא או של זה. ובלאו הכי נראה לי דכאן בא האיסור ע"י תערובות".²⁵ כלומר, מדובר כאן על תערובת ממשית בניגוד לדיון בדין "ברירה" שלא עוסק בתערובת ממשית.

ההיתר הראשון, שריבית על ידי שליח לא נאסרה, מקבל את ההנחה שחברה היא שותפות רגילה, ובכל זאת אין בה איסור ריבית כאשר המנהלים הם גויים.

ההיתר השני, הוא שבממון שמגיע מתוך תערובת לא ניתן לייחס את הממון לכל אחד מהשותפים אלא לכלל כולו. יתכן שהיתר זה מניח שחברה איננה שותפות רגילה, ולכן לדעתו "דכולי של זה ושל זה".

לחילופין, יתכן, וכך מסתבר, שאין כאן תפיסה של אישיות משפטית ממשית, אלא של שותפות רגילה. ובכל זאת, כיוון שרק לחלק מבעלי השותפות (היהודים) אסור להלוות בריבית אבל לחלק מותר (הגויים) מייחסים את ההלוואות בריבית ליהודים לשותפים להם הדבר מותר.

כלומר, נראה שלשיטתו על חברה (גם בהנחה שהיא שותפות רגילה) חלים רק איסורים שחלים על כלל האנשים, ואילו איסורים שנעשים בחלק מהממון אין אנו רואים אותם כמעשה של כל יחיד ויחיד בחברה אלא של הכלל. וכן מסייג בשמו הרב יצחק יהודה שמלקיש.²⁶

לסיכום, לדעת הרב גנצפריד חברה היא שותפות רגילה ואין בה כל היתר להלוואה בריבית. בעל שו"ת שואל ומשיב קיבל ככל הנראה את התפיסה העקרונית שחברה היא שותפות, אולם, סבר שיש היתר להשקיע בחברה כזו כיון ששותפים בה גם גויים, ואת הרווחים מהלוואות בריבית ליהודים ניתן לייחס לבעלי המניות הגויים בלבד.

2. רכוש החברה משועבד לבעלי המניות

המהר"ם שיק (תשובה משנת תרל"ו, 1876), התייחס לדברי קודמיו והאריך לחלוק על ההיתרים של בעל שו"ת שואל ומשיב. לגבי הטענה הראשונה, שיש כאן שליחות שאין בה ריבית, לדעתו יש

²⁵ שו"ת שואל ומשיב, שם.

²⁶ שו"ת בית יצחק יורה דעה ב, קונטרס אחרון סימן לב.

לראות בזה שליחות בשטר (כדעת הרב גאנצפריד) שחלים עליה דיני ריבית. וביחס לטענה השנייה, שאין כאן "ברירה" בגלל התערובת, הוא חולק שהרי כל אחד יכול לקחת את החלק היחסי שלו בממון וממילא לא שייך לקרוא לזה תערובת. לאור זאת, לדעתו, כיוון שמדובר באיסור ריבית שהוא דאורייתא אין "ברירה", וכל אחד מבעלי המניות מקבל חלק מכל כספי הריבית, ובכלל זה כספי הריבית של לווים יהודים.

למרות כל זאת, הוא מתיר להשקיע בחברה כזו, וזאת, בגלל שהוא סבור שלא מדובר בשותפות רגילה:

ושמתי אל לבי לעיין בעניין, וקודם שאבוא לדון בדין הזה צריך אנו להציע ענין החברה והשותפות שהוא על פי מה ששמעתי: אנשים הרבה או מעט משתתפין וכל אחד ואחד נותן מעות לפי ערכו ומקבל על זה שטר ונקרא אקציע (=מניה או אגרת חוב²⁷) והוא כמין שטר חוב. ובעלי החברה ההוא קובעין זמן שעד אותו הזמן אין רשות לשום אחד ליקח המעות מהחברה. ויכול הוא למכור האקציע אם ימצא לו קונה, אבל ליקח המעות שנתן ולהיות נפרד מהם אי אפשר לו. ובתוך אותו הזמן מלווין לבני אדם ע"י איש מיוחד לזה, שמשלמין לו, ובעד דירה מיוחדת לזה. ובסוף כל שנה נחשב מה שנשאר מהרווח לאחר כל הוצאות וזה נחלק בין השותפין לפי הערך. על דרך זה הוא ענין החברה כפי אשר שמעתי ולפי הנראה לכל בעלי השותפות הלוה כל אחד ואחד את ממנו לכלל החברה וכל אחד ואחד הוא מלוה ולוה. שהוא מלוה מעותיו ומשעבדו לכל החברה להוציאם על פי התקנות שלהם, וכן אחרים מלווין לו, והמעות והחפצים הנמצאים שם הם משועבדים לכל בני החברה...²⁸

כלומר הוא סובר שיש להבחין בין "החברה" המדוברת ("השפארקאססא") לבין שותפות רגילה. לדבריו, כל אחד מבעלי המניות מלווה את כספו לחברה, וגם מקבל הלוואות מהמשקיעים האחרים. ההסכם מגביל את השעבוד לנכסי החברה בלבד, ולא כולל שעבוד אישי. התוצאה היא שנכסי החברה משועבדים לכל אחד מבעלי המניות.

כדי להבין את דבריו יש להקדים כך: נחלקו אמוראים²⁹ בנוגע למקרה שבו בעל חוב גבה את נכסי החייב שלא שילם את חובו. לדעת אבבי "למפרע הוא גובה", כלומר, יש לראות את נכסי החייב כמי שנמכרו לבעל החוב בתמורה לחוב בעת ההלוואה, וגביית החוב מהם מהווה מימוש למפרע של זכות שהיתה של בעל החוב מאז ההלוואה. לעומת זאת, רבא סבר שהבעלות על נכסי הלווה עוברת אל בעל החוב רק בעת גביית החוב, וכלשון הגמרא "מכאן ולהבא הוא גובה", וכך נפסקה הלכה.³⁰

לאור מחלוקת זו הוא התיר להשקיע בחברה שמלווה בריבית:

²⁷ המהר"ם משתמש במילה "אקציע" שמקורה בגרמנית: "Aktie" ופירושה מניה, אולם באידיש משמשת מילה זאת הן למניה והן לשאר נירות הערך.

²⁸ מהר"ם שיק, יורה דעה סימן קנח (מח ע"א).

²⁹ פסחים ל,ב-לא,ב.

³⁰ תשובת הרשב"א חלק א, סימן תריח, המובאת ללא חולק לעניין זה בבית יוסף יורה דעה סימן רנט; שם חושן משפט סימן סו, ועוד.

...וא"כ כיון דבנידון הנ"ל גוף הממון של הבעלים אינו בעין אלא דכל מה שפבשפארקאסס"ע הוא משועבד להם ואם כן, לא מבעיא לרבא דקיימא לן כוותיה בפסחים דף ל"א ד"מכאן ולהבא הוא גובה", בוודאי אינו שלו ולא מקרי כסף ישראל, אפילו לענין חמץ דתליא ב"לא ימצא" וכל שכן ברבית...

ואפילו נימא כמו שכתב הפני יהושע שם דבאפותיקי מפורש איכא למימר גם רבא מודה לאביי ד"למפרע גובה"... אבל כעין שפארקאסס"ע דלעולם זה לזה וזה פורע והמעות הראשונים כבר אזדו ליה וממון אחר בא, לפי ענ"ד לא שייך בכיוצא כזה למפרע הוא גובה. ואם כן, אין זה הממון של השותפין אלא שהוא משועבד להשותפין ולא חשיב ממון ישראל והי' נראה לכאורה דבכה"ג ליכא איסור רבית להישראלים המשותפים בו.³¹

כלומר, הכסף של החברה איננו נחשב לכספם של השותפים, אלא הוא משועבד להם. ממילא, כיון שנפסק כרבא, הכסף שגובה בעל המניות מהחברה לא היה שייך לו עד לרגע הגבייה, ולכן לא בעל המניה הוא שהלווה את הכסף.

לטענתו, גם לפי שיטת הפני יהושע, הדבר מותר. הפני יהושע כתב שכאשר מדובר על "אפותיקי מפורש", כלומר, על שעבוד על נכס מסוים בלבד, שעבוד זה מקנה לבעל החוב את הזכויות בנכס מרגע ההלוואה, כדעת אביי ש"למפרע הוא גובה". ובכל זאת, אין בכך כדי לאסור השקעה בחברה, כיון שהנכסים המשועבדים לטובת בעלי המניות הם הכסף, והכסף שמחולק בסופו של דבר הוא מה כסף שלא היה קיים בשעת קניית המניה, אלא כסף חדש שהתקבל מהלווים.

בנוגע למעמדה של חברה הוא מחדש שהכסף אותו משקיעים בעלי המניות בחברה אינו הופך אותם לשותפים אלא לנושים של החברה, ואין כאן אפילו אפותיקי מפורש שהרי הממון אינו בעין, אלא יוצא ונכנס לקופת החברה.

על פניו, הוא מפריד בין החברה לבין בעלי המניות, ואינו רואה בחברה שותפות של בעלי המניות. יש לשים לב שאין הוא מתייחס באופן ישיר לשאלה למי שייכת החברה ומה מהותה?³² ויש שהבינו בדבריו שלמעשה הוא מקבל את התפיסה שהחברה היא אישיות משפטית ממשית.³³

3. "הבנק" הוא התובע או הנתבע

הרב יצחק אהרון איטינגא (מהרי"א) הלוי (לבוב תרל"ח) עסק גם הוא בשאלת בעלות בעלי המניות על נכסי החברה. התשובה הראשונה עליה השיב היא בעניין חמץ והתשובה השניה בעניין ריבית בבנק.

³¹ ש.ס.

³² מכך שהוא מתייחס בין יתר הדברים גם לדיני אפוטרופוס, יתכן ולדעתו מנהלי החברה הם בגדר "אפוטרופוס" של בעלי המניות, ודי בכך כדי ליצור הפרדה בין בעלי המניות לבין הלווים. לגבי ההשוואה לאפוטרופוס בנוגע לדיני ריבית ראו דברי הרשב"א בשו"ת הרשב"א חלק ד, סג.

³³ ריבית בתאגידים, כתר א, עמ' 248. יש לציין שכיוון שמדברי המהר"ם שיק אכן נראה שבעלי המניות אינם הבעלים אולם לא נאמר במפורש מי כן (וכך אכן הקשה עליו המהרש"ג שיובא לה), ממילא, פרשנות דבריו פתוחה וראוי שתיעשה תוך התייחסות לאחרונים שדנו בדבריו, שהובאו לקמן.

ראשית, נשאל הרב איטינגא ביחס לעיר נדבורנה שנמכרה לחברה, כאשר מנהלי החברה היו גוים, ובין בעלי המניות היו יהודים רבים, חלק מנכסי העיר היתה מבשלת שכר שעבר עליה הפסח. והוא דן ביחס המורכב בין בעלי המניות לבין המנהלים:

נראה להתיר בנידון דידן אם נאמר דגוף החמץ אינו של בעלי האקציען (=המניות) וכמו שביארתי. אם כן, גם הרשותים (=הרשויות) והבתים והחצרות אשר החמץ מונח שם גם כן אינם של בעלי האקציען וכנודע שאין להם שום רשות ליכנס ולהשתמש במקומות השייכים להגיזעלשאפט (=לאגודה). אם כן, אף שהחמץ הוא באחריותן דאם יאבד החמץ ההפסד על בעלי האקציען, מכל מקום, הוה ליה כמקבל אחריות על חמצו של עכו"ם בביתו של עכו"ם...³⁴

מהרי"א כותב שמחד בעלי המניות סופגים את ההפסדים ומקבלים את הרווחים, מאידך אין להם כל שליטה ישירה על נכסי החברה ועל ההחלטות המתקבלות בה. על כן הוא טוען ש"גוף החמץ" "הרשותים והבתים והחצרות" אינם של בעלי המניות, אולם, בדומה למהר"ם שיק הוא לא מציין למי כן שייכים הנכסים.

לעניין חמץ בפסח הוא מדמה את זה לחמץ של גוי הנמצא ביד גוי וישראל אחראי עליו, שלדעתו לא שייך בו איסור "חמץ שלאחר הפסח" שעיקרו קנס על שעבר על איסור "בל יראה ובל ימצא". וכאן, כיוון שהרכוש לא נחשב של בעלי המניות לא עוברים על איסור ולא שייך לגזור.

בתשובה נוספת העוסקת בהלכות ריבית ניתן לראות שהוא הבין שהבנק הוא גוף שיכול לתבוע ולהיתבע בפני עצמו (לבוב תרמ"ז):

...מכתב שאלתו הגיעני בדבר האקציען באנק (=מניות בנק) אם יש בו חשש איסור ריבית. כבר נודע מה שהאריכו הפוסקים ביו"ד סי' ק"ס סעיף ט"ז בהג"ה בדין רבית על ידי שליח. ולפענ"ד גם הפוסקים האוסרים מודו בנידון דידן, דהרי ליכא כאן שום ענין שליחות לא מהמלוה ולא מהלוה. דהרי מעולם לא דיבר המלוה עם הדירקטור (=מנהל) שום דיבור מהלואה. כי האקציענרע (=בעלי המניות) נותנים המעות להקאסירער (=קופאי) נגד השיין (=הקבלות) אשר הוא נותן להם. והעושה הלואה הוא הדירקטור ואח"כ מקבל הלואה המעות מהקאסירער... ובגוונא דנידון דידן הרי גם במודר הנאה מותר כיון דלא משוי ליה אידך שליח בהדיא כמ"ש הר"ן בנדרים... ועוד דהא משנה שלימה שנינו בנדרים.. מה תקנתן יכתבו חלקן לנשיא וכוי וכן הוא בשו"ע... והרי בנידון דידן כל ההלואות נעשו על שם הבאנק ואם הלואה אינו רוצה לשלם אין להמלוה עליה שום טענה כי אם הבאנק תובעת אותו בדיני ישראל או בדיני אומות העולם והמעות שייך להבאנק ועדיף טפי מכותב חלקו לנשיא דשם הוא קצת דרך הערמה...³⁵

הוא מתאר בנק שפועל בדומה לבנק מודרני. בעלי המניות משקיעים כסף בבנק ומתחלקים ברווחים, אבל ניהול הבנק נעשה על ידי הנהלה. הוא מדגיש שאין לבעל המניות אפשרות לתבוע ישירות את הלואה מהבנק לא בדין תורה ולא בערכאות. לדבריו, במצב כזה אין איסור ריבית, כיון

³⁴ שו"ת מהרי"א הלוי חלק ב, סימן קכד.

³⁵ שו"ת מהרי"א הלוי, חלק ב, סימן נד.

שהכסף שייך לבנק, בדומה לדין "יכתבו חלקן לנשיא" המובא בגמרא.³⁶ שם, הכוונה שאם אדם נדר שלא לאפשר לאדם אחר להנות מנכסיו, הדרך לעקוף את הנדר היא להקנות את נכסיו של הנודר לנשיא. באופן דומה, בעלי המניות הקנו את כספם לבנק ורק "הבאנק תובעת אותו בדיני ישראל או בדיני אומות העולם". מעבר לכך הוא מדגיש שגם הנהלת הבנק איננה הבעלים:

וגם מ"ש הט"ז שם דכיון דאין בזה תורת שליחות אי"כ השליח נעשה לזה... כ"ז לא שייך בנידון דידן דידוע דאין שום אחריות דנפשיה על הדירעקטאר ולא על הקאסירער כי אם מחלק את המעות הנמצא בהבאנק כפי הפנקסאות הן רב והן מעט ומעולם לע נעשה אחד מהם לא מלוה ולא לזה כי אם הבאנק מקבלת המעות ועושה בהם מ"מ ע"פ עצת מנהיגי הבאנק... כאן דאין להמלוה שום טענה ותביעה נגד הלוה כ"א נגד הבאנק.

כלומר הוא מודע לכך שמנהלי הבנק אינם יכולים לקחת את כספי הבנק לעצמם, אלא כוונתו שהם קבלו את הזכויות ברכושו של הבנק במידה המאפשרת ניהול עצמאי שלו.

חשוב לשים לב שכאן הוא כותב שההנהלה היא "לא מלוה ולא לזה", כלומר, מכאן שההנהלה איננה הבעלים (והדבר מוכח מכך שהוא מתייחס להנהלה ולפקידים באופן שווה). יתכן שכאן הוא מתכוון שההנהלה הבכירה – מנהיגי הבנק – היא הבעלים ועליה מוטלת האחריות האיסורית והמוסרית למעשיה של החברה. אולם הוא מסיים את התשובה בקביעה נחרצת שאין להנהלה כל משמעות:

מיהו לפי האמת נלענ"ד דבין אם מנהיגי הבאנק נכרים או ישראלים בכל גווני מותר לכתחילה וכמו"ש.

כלומר גם אם בעלי המניות הם יהודים, וגם מנהיגי הבנק הם יהודים עדיין ההלוואה איננה מאף אחד מהם אלא "מהבנק". מהרי"א הלוי מחדש למעשה ש"הבאנק תובעת אותו בדיני ישראל או בדיני אומות העולם והמעות שייך להבאנק", היעדר האחריות לדבריו גורם לכך שלמעשה הבנק מהווה גוף עצמאי לא מוגדר.

4. חברה הנה שותפות רגילה ללא אחריות אישית של השותפים

המהרש"ג רבי שמעון גרינפלד (מונקאטש, תר"ס, 1900) האריך לדון בדברי המהר"ם שיק (מורו ורבו, כפי שהוא כותב בפתיחה) והוא מקשה על קביעתו של המהר"ם שיק שהכסף שבחברה אינו נחשב לרכוש של בעלי המניות:

...והגם אשר מי אנכי להרהר אחר דברי מורי הגאון זצ"ל, אך תורה הוא וללמוד אני צריך ואומר שאיני מבין דברים הללו, דמה שהניח ליסוד דהמעות אשר בהקאססא אינו של השותפין האקציאנערין (=בעלי המניות) אלא משועבד להם משום דכל אחד ואחד הלוה מעות שלו להשותפות איני מבין. דאם כן, למי שייך גוף המעות אשר בהקאססא? הרי ודאי אם שותפים נותנים בכיס אחד כל אחד ואחד איזה סך ידוע ודאי המעות אשר בכיס הנ"ל היא גופו של השותפין!

³⁶ נדרים מח, א.

וגם מה שכתב דכל אחד ואחד הלוח מעות שלו להשותפין ולכן הוי רק כיש לו חוב על הקאססא וחוב לא נקרא שלו וברשותו, גם זה איני מבין. למה יקרא עליו שם מלוה, למי הלוח? הרי לא הלוח רק לו לעצמו!

ולדעתי פשוט שאין כאן שום הלואה דשום אדם לא קיבל אחריות על מעות שלו, רק דכולם הניחו במקום אחד ובקאססא אחד סכום ידוע, וכל האקציאנערן הם הבעלים של אותו הממון שכולם הם שותפים בו רק שלכל אחד יש לו חלק כפי הממון אשר נתן שם...³⁷

המהרש"ג הקשה: אם הכסף שבחברה לא שייך לבעלי המניות למי הוא כן שייך? בהמשך לכך חולק המהרש"ג על דברי המהר"ם שיק שהכסף שבחברה נחשב ל"הלואה" של בעל המניות ל"חברה". והוא מאריך להוכיח שבעלי המניות הם שותפים והכסף הוא בגדר "פיקדון" כאשר למעשה הכסף שבחברה הוא בעצם הנכסים של בעל המניות, וכל תנועה בנכסים משפיעה על הערך של אחזקות החברה.

אולם על אף גישתו העקרונית שחברה היא שותפות הוא מקבל בפשטות את עקרון האחריות המוגבלת של בעלי החברה. ובעקבותיה הוא מציע ללמד זכות על המתירים לקבל ריבית מחברה בגלל שכאשר יש שיעבוד ממון בלי שיעבוד הגוף אין איסור ריבית:

ויש לומר דעל כרחך לא הוי ריבית קצוצה מן התורה אלא באם נשתעבד גופו של הלוח לשלם החוב וכל נכסיו עריבין לזה בכה"ג הוי ריבית קצוצה אבל באם גופו לא נשתעבד כלל אלא מעות שבמקום מיוחד הוא שנשתעבד ותו לא, אפשר דבכהאי גוונא לא הוי ריבית קצוצה

כלומר מרכיב "הערבון המוגבל" יוצר מציאות של שיעבוד ממוני ללא שיעבוד הגוף, והוא מפקיע את איסור ריבית מהתורה.³⁸ על אף שהוא מסיים את התשובה באופן מסופק: "וגוף סברא זו צ"ע ורשמתי למזכרת כי זה זמן כביר אשר אני נבוך בסברא זו" במאמר שהתפרסם בכתב העת נועם, הובאה תשובה נוספת שם הוא מכריע למעשה כביאורו האחרון:

אז לא עיינתי כ"כ בדבר והיתה מסקנתי דרק איסור רבית דבר תורה ליכא אבל עכ"פ איסור רבית דרבנן איכא... זה היה דעתי אז. אמנם עתה נתיישבתי ושפיר יש לומר להתיר הדבר לגמרי שאף איסור דרבנן ליכא... ועל כרחך לא אסרה תורה ליקח רבית אלא בהלואה והיינו היכא דאיכא שיעבוד הגוף אבל היכא דליכא שיעבוד הגוף כלל נמצא דהלוח אינו חייב כלום רק התבואה שלו הוא חייב ואם יופסד התבואה יהי מאיזה צד שיהי לא יצטרך הלוח לשלם כלל נמצא דהלוח אינו חייב...

³⁷ שו"ת מהרש"ג, יורה דעה, סימן ג.

³⁸ הוא מביא סברא נוספת לקולא "לקיים על אופן אחד דברי אמו"ר הגאון זצ"ל וללמד זכות קצת עכ"פ על מנהג העולם..." הנסמכת על כך שאין שליחות לגוי ולכן כאשר הגוי משנה את החפץ אין הוא נחשב שליח של בעל המניות וממילא הכסף נחשב ככסף משועבד שהלווה לגוי.

כלומר למעשה הוא מכריע שערבון מוגבל היוצר שיעבוד ממון (נכסי החברה) ללא שיעבוד הגוף של בעליה מתיר איסור ריבית אפילו מדרבנן.³⁹

4. תאגיד נמצא בבעלות המנהלים

הרב יצחק יהודה שמלקיש (פרעמישלא תרנ"ג) התייחס לבנק שבו שני שלישי מהשותפים הם יהודים, וגם הפערוואלטונג (=ועד ההנהלה) הם יהודים, והוא אסר ללוות מהם בלי היתר עסקה והוא התייחס לדברי המהר"ם שיק וכתב:

ואמנם מה שמצדד שם (=המהר"ם שיק) להתיר, גם כן דוקא אם הפערוואלטונג (=ועד ההנהלה) היא מנכרים, דהאקציאנערע (=בעלי המניות) לא הוו רק מלווים די ש להם שעבוד, אבל המעות של הפערוואלטונג.⁴⁰

הוא לא מאריך לפרט אך הוא קובע שכל ההיתר של המר"ם שיק נסמך על כך שהנהלה הם גוים. וכך למעשה הוא מבאר מי הם הבעלים לדעת המהר"ם שיק: חברי ההנהלה.

עקרון דומה כתב ר' אלעזר מפאלאצק בספר שו"ת משנת ר' אליעזר:

בנידון דידן נראה דעדיף טפי מן ממוני הקהל, וכו"ע מודו דאין להם להדירעקטארען (מנהלים) תורת שלוחים אלא תורת לוויים. דהא אין המלווים יכולים לתבוע להשותפים בבאנק... אלא מהממונים, ואם כן הממונים הם הלוויים ושותפי הבנק המה רק ערבים.⁴¹

כלומר הוא סובר שהמנהלים נחשבים לוויים למרות שאינם הבעלים זאת כיוון שבמקרה של תביעה הם העומדים לדין. אולם למעשה דבריו נובעים מהבנת המציאות שהנהלה היא שעומדת לדין במקרה של תביעה, זאת בניגוד להבנת מהר"ם הלוי ש"הבנק" הוא התובע.

5. חברה היא אישיות משפטית ממשית: "צורה ללא חומר"

עד כה לא ראינו מי מהפוסקים שהגדיר באופן מפורש חברה כאישיות משפטית ממשית, אף שניכר מדברי חלק מהפוסקים שזו כוונתם. הראשון שכתב זאת במפורש הרב יוסף רוזין, הרוגצ'ובר, שדן בשאלת הלוואה בריבית לבנק וכתב באופן מפורש שהבנק הוא אישיות משפטית:

ועיין בבא מציעא דף נ"ז, ובמנחות דף צ' ע"ש דאין רבית להקדש, ומכל מקום מבואר בתורת כהנים פרשת בהר וספרי דלמעשר שני עשאה ממון גבוה מכל מקום יש רבית. והגדר דשיעבוד צריך דוקא לאדם מסויים ולכך גבי הקדש ליכא מציאות רק צורה מה שאין כן במעשר שני, ואכמ"ל בזה...

והנה גדר הבאנק לא נקרא דבר מסויים רק דבר של צורה לא חומר, כי גם מי שיש להם באנק הם אינם משועבדים לעצמם רק הכסף המונח שם ועוד, ושוב ליכא למי הוא משועבד, וכן הגדר של צדקה ברבית יע"י בבא קמא דף צ"ג דליכא שמירה גם כן מטעם

³⁹ הרב משה נתן נטע למברגר (העתקה מכת"י של המרש"ג), "אם יש חשש ריבית במלוה ממשלתית", נועם ב עמ' לג-לז.

⁴⁰ שו"ת בית יצחק יו"ד קונטרס אחרון סימן לב.

⁴¹ שו"ת משנת ר' אליעזר (ווילנא תרנ"ה), יורה דעה, תשובה טו (אות ט"ז).

זה, ובירושלמי דשביעית פ"ח גבי ליתן מתנה לכל מי שירצה דליכא שמירה, והכי נמי ברבית, לכן אין זה רבית בבאנק עפ"י דין תורה.⁴²

נאמר שאדם יכול ללוות בריבית מהקדש, והרוגצ'ובר מסביר זאת בגלל שאיסור ריבית קיים רק כאשר מלווים ולווים מאדם. לעומת זאת, הקדש הוא "צורה" כלומר, ישות לא פיזית ולכן מותר ללוות ולהלוות לו בריבית. מכאן הוא לומר שגם הלוואה לבנק ומבנק בריבית – מותרת, כיון שבנק הוא "צורה לא חומר".⁴³ נראה שכוונת דבריו שבנק נחשב לאישיות משפטית ממשית שיכולה לתבוע ולהיתבע, אך אין היא כוללת שיעבוד של אדם ולא אחריות וממילא מדובר ביצירה משפטית חדשה שלפי דעתו לא חל עליה איסור ריבית כמו בהקדש ובצדקה. מדבריו ניתן להסיק שעל חברה לא חלות מצוות ללא קשר לשאלה האם בעלי המניות או המנהלים הם יהודים או גוים.

בדרך זו צעד גם הרב אשר וייס:

ולעני"ד ברור שהמעמד המשפטי של חברה בע"מ במציאות הכלכלית המודרנית כאישיות משפטית בפני עצמה, תקף גם מבחינה הלכתית. דכיון שאף אחד משלשות הגורמים המרכיבים את החברה – אין לו בעלות גמורה, ומצב זה לא שיערו אבותינו, אין לנו להתחכם ולחדש חדשות, אלא לקבל את משפט העמים בכל העולם כולו. וכל כהאי גוונא ודאי דינא דמלכותא דינא...

ובאמת נראה שאף לולי הלכתא דדינא דמלכותא דינא, החברה בבעלות עצמה היא ונידונה כאישיות משפטית עצמאית. שהרי זו אמיתת המציאות, כיון שאין לבעלי המניות אחריות אישית לחובות החברה... על כן באופן עקרוני, אין החברה מחויבת במצוות התורה, דלבני ישראל ניתנה תורה ולא לחברות בע"מ.

אך אף שכן נראה עיקר, ראוי לעני"ד להחמיר לכתחילה באיסור ריבית החמור, מאחר שרבים מן האחרונים נקטו בזה לאיסור...⁴⁴

הוא מציין כאן למעשה שאין להקל באיסור ריבית בלי היתר עיסקא, כיון שכך הורו גדולי הפוסקים, וזאת, אף שלדעתו לא חלות על חברה אף אחת מהמצוות שבין אדם למקום. אולם למעשה לעניין הלוואה לחברה הוא מצדד להקל שאין איסור כדברי האגרות משה שיובא להלן.⁴⁵

6. חברה שייכת לבעלי מניות בעלי זכות הצבעה

גישה אחרונה שיש לה חשיבות רבה הלכה למעשה היא הגישה על פיה חברה שייכת לבעלי מניות שיש להם זכות ההצבעה (להלן, בעל זכות הצבעה) בלבד. כך כתב הרב משה פיינשטיין:

⁴² שו"ת צפנת פענח, סימן קפד.

⁴³ המושגים חומר וצורה אצל הרוגצ'ובר הינן מושגי יסוד, שמבוססים על התפיסה הפילוסופית של הראשונים שמקורם אצל אריסטו (בספרו אתיקה) הרב כשר הקדיש למושג זה אצל הרוגצ'ובר את הפרק הראשון בספרו מפענח צפונות.

⁴⁴ הרב אשר וייס, "האם חברה בע"מ היא גוף משפטי עצמאי?", תחומין לג, עמ' 28.

⁴⁵ שם עמ' 29-30 וכן הוא מצדד במסקנת הדברים בעמ' 30.

ובדבר ליקח שערס (=מניות) מקאמפאניעס (=חברות) שעושין מלאכה ומסחר בשבת הא חזינן שנתפשט להיתר. והטעם פשוט, שאין להחשיב את הקונים שערס שהוא רק משהו מהמסחר שאין להם שום דעה בהמסחר אף לענין חלקם לבעלים שלא דמי לשותפות במקצת שיש לו דעה כבעלים, וגם אין הקונה שערס רוצה להיות בעלים בהמסחר ואינו רוצה לקנות כלום בהמסחר אלא הוא רק כקונה ריוח והפסד שיהיה בהמסחר לפי סך כך וכך שקנה, ויותר נראה שאין בהם גדר קנין בדינא שהוא לקנין דבר שלא בא לעולם, רק מצד קניני דיני המדינה. ומה שלפי תנאי המכירה יש לבעל השערס דעה לבחירת פרעזידענט (=נשיא החברה) הוא רק פטומי מילי בעלמא כי למעשה משאירין לעצמן יותר מהרוב שלא שייך שיאמרו דעה וגם הקונים אין רוצים לומר דעה בזה כי אין כוונתם לקנות זה ולכן לע"ד אין לחוש למה שעושים הבעלים דהקאמפאניעס שאינו נוגע להם... אבל ודאי לקנות מדה מרובה כ"כ עד שיתחשבו בדעתו יש לאסור אף בפעקטערע (=בבית חרושת) ומסחר של עכו"ם כיון שלא התנו כמו שצריכין להתנות כשעושה ישראל שותפות עם עכו"ם כדאיתא בש"ע או"ח סימן רמ"ה.⁴⁶

הוא מבחין בין בעל זכות הצבעה, שהוא בגדר בעלים ועליו להקפיד שהחברה מתנהלת על פי ההלכה. ובכלל זה, אם החברה פועלת בשבת, על בעל זכות הצבעה לחתום על הסדר שיתיר את הדבר מבחינה הלכתית. לעומת זאת, בעל מניות שאיננו בעל זכות הצבעה איננו בגדר בעלים.

כך כתב גם בשו"ת מנחת יצחק:

תבנא לדינא, דבעלות מוגבלת הוי בעלות לפי דעת תורתנו הקדושה, ועל כן בסתם מניות, שיש עכ"פ בעלות מוגבלת, לבעלי המניות, יש להם דין בעלות, ובאותן מניות שאין להם שום דעת בעלים לא מינייה ולא מקצתו, ואף לא לחוות דעתם עכ"פ בישיבה המתקיימת בין חברי החברה מזמן לזמן, וכמו בניירות של הממשלה, בזה י"ל דלא הוי אפילו בעלות מוגבלת, ונחשב רק כהלואה, בקבלת אחריות כנ"ל.⁴⁷

לשיטתם למעשה הבעלים הם רק בעלי ההשפעה על החברה ואילו וכל השאר נחשבים ללוויים ומלוויים.

7. סיכום

נראה שיש לחלק את עמדות הפוסקים בשאלת מעמדה של חברה לעניין איסור לארבע גישות עיקריות:

א. שותפות של בעלי המניות – הרב גנצפריד סבר שמדובר בשותפות רגילה, לעומתו, **המהרש"ג** סבר שחברה היא שותפות ללא אחריות אישית של הבעלים. הרב פיינשטיין ובעל שו"ת מנחת יצחק סברו שמדובר על שותפות של בעלי זכות הצבעה.

⁴⁶ שו"ת אגרות משה אבן העזר חלק א, סימן ז. לגבי שיטתו, ראו עוד: שם, אורח חיים חלק א, סימן צ; שם חושן משפט חלק ב, סימן טו.

⁴⁷ שו"ת מנחת יצחק חלק ג, סימן א.

ב. בעלות של ההנהלה - שיטת **הבית יצחק ומנחת אליעזר** היא שבעלי המניות העבירו זכויות קנייניות להנהלה, והמנהלים הם הבעלים של החברה לעניין זה שהם יכולים לקבל החלטות (אך לא לקחת את רכוש החברה לעצמם). לשיטתם, אין אחריות אישית על ההנהלה, ואת כל ההתחייבויות ניתן לגבות מרכוש החברה בלבד.

ג. שעבוד לבעלי המניות – **מהר"ם שיק** כתב שרכוש החברה משועבד לבעלי המניות, אך אינו שייך להם.

ד. אישיות משפטית ממשית – שיטת **הרוגצ'ובר** היא השיטה מרחיקת הלכת ביותר, לפיו, חברה היא אכן אישיות משפטית ממשית ולכן ניתן ללוות ממנה ולהלוות לה בריבית. ברוח זו כתב הרב אשר וייס שעל חברה לא חלות מצוות שבין אדם למקום.

בספר ברית יהודה⁴⁸ הביא את הדיון בתור מחלוקת הפוסקים, וכן במאמר בספר כתר⁴⁹ מנו רשימה של פוסקים שדחו היתר זה ורשימה של פוסקים שקיבלו אותו. אולם, במקרים רבים קשה לעמוד על עמדת הפוסק בנוגע לעקרון האישיות העצמאית כיוון שבהלכות ריבית ישנם שיקולים נוספים.

ה. מעמדה של חברה לעניין דיני ממונות

מבוא

כאמור לעיל, מעמדה של חברה לעניין איסור מבוסס על הגדרתה המהותית, לעומת זאת, לעניין ממון די בכך שחברה תהיה אישיות משפטית למראית עין. אולם, למעשה, ישנה מחלוקת משולשת בין פוסקי זמננו לגבי מעמדה של חברה.

א. חברה היא שותפות רגילה (עם או בלי תנאים נוספים)

על פי גישה זו, חלים על חברה כל הדינים החלים על שותפות רגילה. עמדות הפוסקים התומכים בגישה זו יובאו לקמן.

ב. חברה היא אישיות משפטית למראית עין

על פי עמדה זו אף שחברה היא שותפות, היא מלווה בהסכמות מפורשות או מכללא (או מחמת קבלת החוק) שגורמות לכך שהיא מתנהלת כאילו היא אישיות משפטית. כך כתב הרב שמחה מירון:

אין המשפט העברי יכול בגלל עקרונותיו לאמץ את התיאוריה בדבר האישיות המשפטית הנפרדת והעצמאית של החברה בע"מ אם כי הוא מכן לקלוט אח החברה כבעלת אישיות

⁴⁸ ברית יהודה פרק ז, סעיפים כה-כו.

משפטית שהינה אמצעי עזר בלבד (לפי דעתם של יירינג וקלסן). החברה בע"מ היא במשפט העברי סוג של שותפות.⁵⁰

וכך כתב הרב יעקב פרבשטיין כסיכום לדיון בעמדות הפוסקים :

...ברור שאף לפי דיניהם חברה בע"מ שייכת לבעלי המניות ואין לה חיות עצמית אלא שהם מכנים את כלל ההשלכות שיש לערבון המוגבל בדיניהם כאילו חברה היא אישיות משפטית בעוד לפי דינינו השותפות הזו היא ככל שותפות של מתעסק עם נותן עיסקא וכיו"ב ואנו מעמיסים על שותפות זו את המנהג המקובל בתורת תנאים פרטיים בהתחייבויות ובשעבודים בכל דבר כפי עניינו וכפי שהארכנו לבאר בכמה מהעניינים לעיל איך אנו מסבירים את המנהג בהגדרות של דיני תורה

אבל למעשה מכיון שבכל הנ"מ המעשיות העיקריות (או כמעט בכולן) התוצאה המעשית תהיה נמדדת ומוכרעת להלכה לפי המנהג ולפי המקובל בדעת בני אדם והבנתם המעשית, אין שום צורך שהבסיס העיוני המופשט של הבנת העסק יהיה משותף לשני הצדדים הפועלים על סמך הסכמה מעשית.

מדבריו עולה שהוא מניח שגם החוק לא באמת תופס את החברה כאישיות עצמאית ממשית ולכן גם אם הבסיס התיאורטי של פוסקי ההלכה שונה מזה של החוק, עדיין התוצאה יכולה להיות זהה במישור המעשי. ולכן לדעתו :

עולה למעשה שחברה בע"מ אינה ישות משפטית עצמאית אלא שמעשי החברה, פעולותיה והתחייבויותיה מתייחסים לבעליה, והבעלים הם המתחייבים והחייבים וההזוכים (בעצמם, או ע"י שלוחיהם המנהלים) גם אם קרוי הדבר שאין עליהם "שעבוד הגוף". אבל ברור שהתחייבויות הבעלים מוגבלות לפי הנוהג של חברות בע"מ ועל כן ההתייחסות כפופה להגדרות החוקיות של חברה בע"מ, ואין לקבל כפשוטה את ההגדרה של "אפותיקי מפורש" אלא כמשל בעלמא לכך שאפשר להגביל את שעבודים.⁵¹

אמנם, הרב פרבשטיין בשונה מהרב מירון⁵² סבר שאין תוקף לחוק החברות ולכן לשיטתו הסכמות אינן יכולות לגרום לחברה להתנהג באופן מלא כמו אישיות משפטית.⁵³ אך הפער לדעתו נשאר קטן מאוד.

ג. חברה היא אישיות משפטית ממשית

על פי גישה זו חברה היא באמת אישיות משפטית, עמדה זו מהווה המשך לעמדה דומה יחס למעמדה של חברה בנוגע לענייני איסור. בעמדה זו מחזיק הרב שלמה דיכובסקי ואלו מקצת דבריו :

⁵⁰ הרב שמחה מירון, "מעמד החברה בע"מ במשפט העברי", סיני נ (תשכ"ו) עמ' רמה.

⁵¹ הרב יעקב פרבשטיין, "גדרי חברה בע"מ לדיני ממונות", ישורון כ, עמ' תקעו.

⁵² הרב שמחה מירון, שם, עמ' רלח, רמב.

⁵³ למשל, בנוגע לשעבוד על נכסים שנקנו אחרי התחייבות החברה וגם בעלי המניות התחלפו.

אמנם, עדיין חלה עלינו חובת הביאור, היכן מצאנו בדברי חז"ל בסיס לקביעת המושג אישיות משפטית, שאינה בשר ודם?

ונראה לומר שהמושג של אישיות משפטית מתבטא בדברי חז"ל בהפרש שיש בין שותפין לבין ציבור... ההבדל המשפטי בין שותפין לבין ציבור הוא, ששותפות היא בעלות מליאה שישנה לכל אחד מן השותפים, ואילו ציבור הוא גוף משפטי שהשותפים נמנים עליו. ועיין בספרו של אבי מורי ז"ל נאות דשא ח"א בענין גדרי ציבור ושותפין בהלכה ובאגדה (עמ' מ' - נ"ו), שהאריך בראיות רבות לבאר את ההבדל בין שני המושגים הללו.⁵⁴

הרב דיכובסקי מבסס את האפשרות ליצור אישיות משפטית ממשית על כך שגם ציבור הוא בגדר אישיות משפטית ממשית, וזאת, בניגוד לשותפים. מכאן הוא ממשיך ודן במעמדה של חברה:

ובכן, אף על פי שלא מצינו מושג חברה בע"מ לא בתורה ולא בחז"ל, קיימת אפשרות ליצירת מושגים חדשים בדיני ממונות בין ע"י יחיד (באמצעות תנאי) ובין ע"י ציבור מדין סיטומתא ודינא דמלכותא...

לעצם הגדרתה של חברה בע"מ, הרי ניתן להגדירה כשעבוד נכסים ללא שעבוד הגוף (כפי שהגדירה ביה"ד הרבני לעיל. ועיין במאמרו של הרב שמחה מירון הנ"ל שהאריך בהגדרה זו). ניתן, כמו כן, להגדיר חברה בע"מ כציבור, כמו שהעלינו בראשית הדברים.⁵⁵

כאמור לעיל, גם הרב אשר וייס סבר שחברה היא אישיות משפטית ממשית ולכן היא פטורה ממצוות שבין אדם למקום. אולם, לדעתו מעמדה הייחודי אינו פוטר את החברה ממצוות שבין אדם לחברו:

סוף דבר, לענ"ד החברה היא הבעלים על עצמה, כמבואר. ומשום כך נראה שבכל הנוגע לאיסור גנבה וגזלה וכדומה, שהן מצוות שכליות שבין אדם לחברו, ודאי פשוט שמצוות אלה מוטלות אף על חברה – אסור לה לגנוב ואסור לגנוב ממנה. דברור ופשוט הוא שגם גוף זה שיש בו מקבלי החלטות בעלי בחירה, צריך להתנהג בדרכי הצדק והיושר, שהרי העולם כולו עומד על האמת ועל הדין ועל השלום. ועוד, שהלא הגוזל בגרמא, החולק עם הגנב ונהנה מממון גזילה – חטא בידו. אך בכל הנוגע לאיסורי תורה שאינם אלא גזרת הכתוב, כחמץ בפסח, שבת וריבית וכד' – אין איסור בכספי חברה מעיקר הדין.⁵⁶

למעשה, נראה כי אין הכרח לקבל את העמדה המחודשת הרואה בחברה אישיות משפטית ממשית ודי שנראה בה אישיות משפטית למראית עין.

קביעה זו יכול שתתבסס על הסכמות מפורשות או מכללא של אלה העוסקים עם החברה. אולם, ישנם תחומים בהם לא ניתן ליצור את הדרך שבה פועלת חברה כאישיות משפטית למראית עין בדרך של הסכמות, אלא רק בדרך של חקיקה, על כן עלינו לבחון את מעמדו ההלכתי של חוק החברות.

⁵⁴ הרב שלמה דיכובסקי, פסקי דין רבניים חלק י, עמ' 287-286.

⁵⁵ שם, עמ' 289.

⁵⁶ הרב אשר וייס, "האם חברה בע"מ היא גוף משפטי עצמאי?", תחומין לג, עמ' 30.

מעמדו של חוק החברות

ישנם פוסקים שלא קיבלו את חוק החברות במסגרת ההתנגדות הכוללת להחלת הכלל "דינא דמלכותא – דינא" על מדינת ישראל. וכך כותב הרב פרבשטיין בנוגע לחוק החברות:

בבתי הדין הדנים על פי דין תורה בארץ ישראל אין מתייחסים לחוק בעצמו כאל דבר מחייב, אלא דנים מכח מנהג הסוחרים שנוצר כתוצאה מהחוק או מכוחם של הסכמות בכתב בין השותפים ובין לבין אחרים שבהם יש התחייבות על סמך החוק.⁵⁷

כיון שעמדתנו היא שהכלל דינא דמלכותא חל במדינת ישראל,⁵⁸ הרי שיש לקבל את חוק החברות, ובעזרתו ליצור אישיות משפטית למראית עין. חשוב להדגיש, כי זכותו של בית הדין לפרש את החוק כהבנתו (לכל הפחות כפי שבית המשפט מפרש את החוק). ולכן, ההסתמכות על החוק אינה מותנית בכך שגם החוק רואה בחברה אישיות משפטית למראית עין, אלא על פרשנות בית הדין לחוק.

בהקשר של דיני חברות ישנו חיזוק נוסף לכך שיש לקבל את החוק, מכוח קביעתו העקרונית של הריא"ה הרצוג:

עולה בדעתי בנוגע למציאות שנתחדשה בעולם המסחר והתעשייה, דבר כללי, שמציאות כזאת ומצב כזה לא היה קיים בימי חז"ל, אף שאפשר לנו לקבוע הדין בזה על פי הכללים שאינם תקנות אלא משפטים ממש, מכל מקום מכיון שמציאות כזאת ומצב כזה לא היו קיימים בימיהם, ויש לנו יסוד לשער שאילו היה מתחדש בימיהם היו מתחשבים עם המציאות וקובעים תקנה משום תיקון העולם... יש לקבל דין המלכות בזה הממלא אותו הצורך שהיתה תקנה כזו ממלאה.⁵⁹

לפי דבריו, יש לקבל חוקים העוסקים במציאות שהשתנה באופן מהותי, ודיני חברות בוודאי עונים להגדרה זו, כיון שקשה לקבל גישה שרואה בהם שותפות בלבד. כפי שכתב במפורש הרב אשר וייס: "דעצם המושג "חברה בע"מ" ופרטי דיניו לא שערם אבותינו, ואין בידינו להגדירו אלא לפי מה שהוא". אמנם מסקנתו של הרב אשר וייס רדיקאלית יותר (והוא כאמור תומך באישיות המשפטית הממשית), אולם, אין צורך להרחיק לכת כל כך וניתן להסתפק בהסתמכות על החוק כדי ליצור אישיות משפטית למראית עין.

אולם, יש להדגיש כי גם על פי דבריו של הרב הרצוג יש לקבל רק את חוק החברות ולא להחיל את כל חוקי המדינה על חברה, כלומר גם אם נקבל את מעמדה של חברה מכח חוק החברות דיני הראיות ושאר דינים צריכים להתברר לפי כללי ההלכה.

התייחסות מפורשת למעמדו של החוק בהקשר של חברות ישנו בספר פתחי חושן:

⁵⁷ הרב יעקב פרבשטיין, "גדרי חברה בע"מ לדיני ממונות", ישורון כ, עמ' תקעו.

⁵⁸ ראו הרב עדו רכניץ, והרב יואב שטרנברג, "נייר עמדה מספר 3: תוקפם ההלכתי של חוקי המדינה בדיני ממונות", אתר דין תורה: בכתובת: <http://www.dintora.org/publication/14>.

⁵⁹ הריא"ה הרצוג, תחוקה לישראל על פי התורה, כרך ב, עמ' 72.

לגבי חברה בע"מ שכל המושג וכל עניני הכספים של החברה מתנהלים מכח החוק ומנהג המדינה, הרי זה כאילו על דעת כן מתעסקים.⁶⁰

דבריו נכתבו בהקשר של פשיטת רגל, והוא מבדיל בין פשיטת רגל של אדם פרטי שלדעתו אין להחיל עליה את החוק, לעומת פשיטת רגל של חברה בע"מ בה יש להחיל את החוק. הסיבה להבדל היא שכל עניניה של חברה מתנהלים מכח החוק. נראה מדבריו כי הוא הכריע שכיוון שחברה היא יציר החוק יש לתת מעמד הלכתי גם לחוקים נוספים ולא רק לחוק החברות, אולם יתכן ומקור דבריו היא ההבנה שפירוק חברה יונק את כוחו מחוק החברות עצמו.

הרב סיני לוי, כתב במפורש שיש לקבל את חוק החברות:

היסוד הבחירי מהווה שיקול להחיל על תחום זה את העקרון של 'דינא דמלכותא דינא'. כיון שחוק החברות אינו כפייתי, אלא החברה נרשמת מרצונה; וכיון שכל כולו הוא לטובת הצדדים (החברה וכלל אזרחי המדינה) ולא מצד השקפת עולם על עקרונות של צדק ויושר - לא קיימת לגבי נושא זה גם מגבלה מהותית בהחלת הכלל "דינא דמלכותא דינא".⁶¹

כלומר, כיון שהקמת חברה מותנית ברישום מרצון שלה ברשם החברות, יש בכך קבלה של חוק החברות. קודם לכן הוא ציין שמלבד חוק החברות יש מקום לקבל גם חוקים אחרים:

יתכן שתחת כנפי ההסכם ההדדי שבין התאגיד לבין הציבור ניתן להכניס גם חיובים שאינם חלים על פי ההלכה, כגון, נזקים שנעשו בגרמא או מניעת רווח... חיובים הנובעים מאסמכתא או מקנין דברים.⁶²

אולם, יש מקום להקשות על עמדה זו: וכי בגלל שאדם הקים חברה שהוא בעליה היחיד והוא העובד היחיד שלה (או לפחות העיקרי), יש להחיל על כל פעולותיו את חוקי המדינה? ואם כן, אז למה דווקא רשימה מצומצמת ולא את כל החוקים כולם?

על כן, מסתבר שככלל יש לקבל את חוק החברות, למעט סעיפים שיוכח כי הם מנוגדים להלכה.⁶³ חוק זה יוצר את הבסיס המשפטי לכך שחברה היא אישיות משפטית למראית עין, ובכלל זה, את הקניינים, החיובים והשעבודים הנדרשים. לעומת זאת, בנוגע לחוקים אחרים יחול דין תורה. לדוגמא, גם אם החוק מאפשר לחברה לקנות ולמכור, הדרך לעשות זאת היא על פי דיני הקניינים המופיעים בהלכה. למיטב ידיעתנו, כך נוהגים בני הדין המקבלים את הקביעה שחברה היא אישיות משפטית למראית עין הלכה למעשה.⁶⁴

⁶⁰ פתחי חושן הלוואה פרק ב, הערה סג.

⁶¹ הרב סיני לוי, "חבותה של חברה בע"מ כלפי צד שלישי", תחומין כו, עמ' 369.

⁶² שם, עמ' 368.

⁶³ לשם כך יש לבחון באופן מפורט את סעיפי חוק החברות ואת העמדות הלכתיות השונות, ואכמ"ל.

⁶⁴ ראו למשל פסקי דין ארץ חמדה גזית בתיקים שמספרם: 71047, 74027, ועוד רבים בהם חברה היא נתבעת או תובעת. וכן תיקים שמספרם 72033; 75047, בהם עמותה היא תובעת או נתבעת.

על כן, כיון שחברה היא תופעה חדשה יחסית ושונה באופן ניכר מהסדרים משפטיים שקיימים בהלכה, מסתבר שיש לקבל את החוק החברות.

כעת נדון בסוגיות נוספות בהן עסקו הפוסקים, שרובן נגזרות מהקביעה העקרונית.

תביעה אישית כנגד בעלי החברה ומנהליה

הסוגיה הראשונה בה דנו הפוסקים היא שאלת הגבלת האחריות האישית של בעלי החברה ומנהליה. כאן מצאנו שתי גישות.

גישה אחת מקבלת את עקרון הגבלת האחריות המקובל, למעט מקרים חריגים. ברור שזו עמדתם של הרב דיכובסקי ושל הרב אשר וייס. אולם, במקרה זה פסקו כך גם פוסקים אשר לא קבלו את החברה כאישיות משפטית ממשית, ובכלל זה הרב חיים גדליה צימבליסט, שכתב: "שאיין לגבות משאר נכסים שלהם כי אם מן הנכסים של החברה, שזהו פירושו של בערבון מוגבל".⁶⁵ וכן כתב בשו"ת מנחת יצחק: "דעל פי חוקי החברה אין לבעל מניות שום שייכות לרכושה, ואין לבעל מניות שום אחריות פרטית מביתם על כל מעשי החברה".⁶⁶ כך כתב גם בשו"ת משנה הלכות: "וממילא כל מי שעושה מסחר עם השותפות הנ"ל (הקארפי) יודע שזה הוא שיעבוד בערבון מוגבל וכל העוסקים עמהם עוסקים עמהם לשם שם זה כלומר שיודעין כולם שאין כאן לא שיעבוד הגוף ולא שיעבוד נכסים אחרים אלא נכסים אלו".⁶⁷ כלומר, גם אם לא מקבלים את מעמד החברה (מכח היצירה החדשה או מכח סמכות החוק) עדיין יש כאן הסכמה מכללא המחייבת את הצדדים.

לעומת זאת, פוסקים אחרים סברו שפעילות בעזרת חברה אינה מספקת הגנה על בעליה מפני תביעה אישית. כך למשל כתב הרב שמואל הלוי וואזנר:

הנה אין הדברים חדשים אצלינו ובכל זה אעפ"י שלכאורה דומה לאפותיקי מפורש מכל מקום בבא מעשה כזאת לפנינו יש לעיין בו דהנסיין ורגילות העולם לעשות כזה כדי לזלזל בממון המשקיעים בפרט דשכיח דאדם יחיד עושה למסחריו חברה כזאת לעצמו, והוא נהנה מזה כאדם העושה בתוך שלו ממש ואחרים משקיעים אצלו כספים וכשכבר סחט מהחברה הזאת מה שאפשר הוא טוען שגוף שלישי הוא ואינו חייב באחריות עליה, והוא דבר שאין דעת תורה סובל, ואין זה דומה כלל למלוה מעות את הכהן ואת הלוי בגיטין שם דהמלוה בטוח ממש בממונו, וכן אפותיקי מפורש שבדרך הטבע הוא למלוה כנכסי צאן ברזל.

לכן יראה לענ"ד דאין לדון חברה בע"מ קארפרעשין כאפותיקי מפורש רק כשבעל החברה יכול להוכיח בראיות ברורות שלא נהנה מהחברה יותר משיעור המותר, ושמה שעתה פושט הרגל הוא באונס ממש דומיא דשטפה נהר של אפותיקי, אבל כשרגלים לדבר שפשיטת רגל באה באשמת בעל החברה אגן סהדא דלזה לא הסכים המלוה שלו מעולם

⁶⁵ הרב חיים גדליה צימבליסט, פסקי דין רבניים חלק י, עמ' 293.

⁶⁶ שו"ת מנחת יצחק חלק י, סימן קמג.

⁶⁷ שו"ת משנה הלכות חלק ו, סימן רעז.

אעפ"י שכל תנאי שבממון קיים אומדנא דמוכח הוא דלזה לא הי' דעתו מסכים, וכי מי שעושה אפותיקי מפורש ולא שטפה נהר מאונס אלא הלוח במזיד איבד את קרקע האפותיקי הכי יכול לטעון לא יהי' לך פרעון אלא מזה.

ומה מועיל בזה דינא דמלכותא שהעיר כ"ת מסי' שס"ט וסי' שני' ועוד אם המדובר במעשה מרמה מחושבת ורק אם בעל החברה יוכיח שהכל התנהג כהלכה, ואז כאשר יקרה לו אונס יש לדון דכל תנאי שבממון קיים כה"ג ויסלח לי כ"ת שלא אוכל לע"ע להשיב יותר.⁶⁸

לדבריו, הניסיון מלמד שהסתתרות מאחורי חברה היא דרך של בעלי המניות לגייס כספים ממשקיעים כדי למשוך אותם מקופת החברה ולהותיר את המשקיעים מול שוקת שבורה. זאת, במיוחד בחברה השייכת לאדם אחד (שאכן אפשרית על פי סעיף 3 לחוק החברות תשנ"ט-1999). ולכן, הוא קובע שעל בעל החברה נטל ההוכחה להוכיח שהוא נהג בהגיונות כדי לקבל הגנה מפני תביעה אישית. יש לשים לב שדבריו אינם מבוססים על קביעה משפטית אלא על קביעה עובדתית. הרב וואזנר מציע לעשות תמיד "הרמת מסך" (האפשרית גם לפי החוק במקרים חריגים) ומסתבר שהדבר תלוי מאוד בנורמה החברתית. ההבדל העיקרי בינו לבין הפוסקים שנמנו לעיל הוא הנורמה החברתית במקום בו הם פעלו.⁶⁹ בנוסף ניכר מדבריו שהשאלה נגעה ב'חברת ארנק' שהבעלים הוא המנהל, על כן גם לשיטתו מסתבר שבחברה שיש בה הפרדה ברורה בין בעליה לבין מנהליה ברירת המחדל איננה הרמת מסך.

נושא אחר הנוגע לתביעה האישית הוא דיון בחיוב "שבועות השותפים", בשו"ת מנחת יצחק עסק בשאלה האם בעלי מניות יכול לחייב מנהל שנחשד שגנב מכספי החברה לכיסו להישבע, וכך כתב:

ועל דבר חברה בע"מ אחת שהי' לה הפסדים הרבה ואחד מחברת בע"מ אחרת תובע את המנהל מחברת בע"מ הא' מעותיו בחשדו שהמנהל הוא ג"כ מנהל להחברה האחרת לקח לעצמו ממעות החברה.

והנה כפי המבואר במה שכתבתי במק"א חברת בע"מ הוו שותפים ואך בתנאי שלי"ה יהי להם פרעון רק מנכסי החברה. ובשותפים איתא במתני' (שבועות דמ"ה ע"א) ונפסק בש"ע (סי' צ"ג) דנשבעים בטענת שמא והוא נקרא שבועת השותפים עיין שם.

ונראה דאף אם עפ"י התנאים המבוארים שם יכול להשביע מ"מ אם אינו רוצה לישבע צריך לו לשלם רק לפי ערך של מעות התובע שהי' לו בהמניות.⁷⁰

הוא מחייב את מנהל החברה שיש לו גם בעלות חלקית בה להישבע שבועת השותפים שחלה על אדם הפועל ברשות בממונו של אחר. כאשר היקף התביעה יחסי לאחוז המניות שמחזיק הנתבע. מדבריו ברור שאכן יש לתפוס את החברה כשותפות לעניין שבועת השותפים.

⁶⁸ שו"ת שבט הלוי חלק ח, סימן שו.

⁶⁹ זאת בין היתר כיוון שלשיטתו הסמכות לפרק חברה בע"מ נובע מהמנהג ולא מהחוק, הרב פרבשטיין דן בתפיסתו של הרב וואזנר, וגם הוא העלה (שם, עמ' תקע) את האפשרות שמדובר במקרה מסויים מאוד. אולם, הוא דחה את הדברים מכך שאילו אכן היה מדובר על מקרה חריג שדינו חריג לא היה הרב וואזנר מדפיס את התשובה מבלי לציין זאת. אולם בסיכום (שם, עמ' תקעז) הוא כן תלה את הדברים בנורמה ובמנהג הסוחרים.

⁷⁰ שו"ת מנחת יצחק חלק י, סימן קמד.

שבועת השותפים היא שבועה שאדם יכול לדרוש מאדם אחר המנהל את רכושו של התובע, כגון, שותף, אשתו של התובע, נאמן ועוד, וזאת גם ללא טענה של התובע כי הוא יודע שהנתבע מעל באמון שניתן לו. טעמה של השבועה הוא שכל הנתבעים מנהלים רכוש של אחר ללא פיקוח וזו הדרך היחידה לוודא שהם לא ימעלו בכספם של אחרים.⁷¹

יישום דין זה לגבי חברה בעייתי ביותר. ראשית, חלק מרכזי בהגדרת חברה בערבון מוגבל הוא הגבלת האחריות האישית של בעלי המניות. שנית, בימינו בתי הדין אינם משביעים אלא מחייבים חיוב חלקי על פי הראיות הנסיבתיות.⁷² חיוב שבועת השותפים עלול לאפשר למעשה תביעה אישית נגד המנהלים דבר הנוגד במהותו את היחס לחברה בע"מ כפי שראינו עד כה.

ולכן למעשה, אנו ממליצים לקבל את עמדת רוב הפוסקים ולהגן על בעלי מניות ומנהלים מפני תביעות אישיות אלא אם כן נטען כי הם חרגו מסמכותם או רוקנו את קופת החברה, וכדומה.

עקרון הרציפות

כיון שעל פי החוק חברה היא אישיות משפטית נגזר מכך שחל עליה עקרון רציפות, שמשמעותו היא שהחלפת בעלות על מניות או החברה או החלפת מנהליה אינה משנה את זכויות וחובות החברה.

כמובן שעל פי הגישה הרואה בחברה אישיות משפטית ממשית יש לקבל את עמדת החוק, וכך כתב הרב דיכובסקי. לעומתו, הרב צימבליסט סבר שאין לקבל עקרון זה, ואלו דבריו :

ומה שכתב הרב דיכובסקי, שבנידונו אין בכלל מקום לטעניני ליתמי כיון שאין כאן תביעה על היתומים בתור יורשים אלא על החברה בתור חברה בע"מ, ולפי דבריו חברה בע"מ שמתו בעלי מניותיה ויצא שטר חוב על היתומים לא נטען להם שמא פרע אביהם, אין הדברים נכונים. כי לא מצינו בתורה חיובים על דבר דומם כמו חברה, אלא על אנשים חיים, ואם יש שטר חוב על החברה, פירושו של דבר : על בעלי החברה, - חוץ מזה שאין לגבות משאר נכסים שלהם כי אם מן הנכסים של החברה, שזהו פירושו של בערבון מוגבל - ואם מתו בעלי החברה הרי היתומים דינם כיוורשים לכל דבר ופשיטא שטוענים להם כל הטענות שטוענים ליורשים.⁷³

לדבריו, כיון שחברה היא שותפות רגילה באחריות מוגבלת, כאשר הבעלות על המניות עוברת ליורשים לא חל עקרון הרציפות, וגבייה מהחברה מחייבת שבועה ככל תביעה כלפי יורשים.

על דברי הרב צימבליסט יש להקשות, שהרי ההלכה מאפשרת לפטור מלווה משבועה ליורשי הלווה, כפי שנפסק בשו"ע :

⁷¹ כפי שעולה מהגמרא שבועות מח, ב; שולחן ערוך חושן משפט סימן צג, סעיף א.

⁷² שולחן ערוך חושן משפט סימן יב, סעיף ב; הרב שלמה לוי, "הטלת פשרה במקום חיוב שבועה", תחומין יב, עמ' 327-334.

⁷³ הרב חיים גדליה צימבליסט, פסקי דין רבניים חלק י, עמ' 293.

מת לוח בחיי מלוה, בשטר שיש בו נאמנות סתם, ואח"כ מת מלוה, היורשים גובים בשבועת היורשים: שלא פקדנו אבא ששטר זה פרוע. ואם כתוב בשטר נאמנות מפורש: שפטר אותו והבאים מכחו ממנו ומבאי כחו, גובים בלא שבועה כלל.⁷⁴

כיון שכך, הדעת נותנת שבכל עסק עם חברה יש תנאי מכללא הפוטר משבועה כלפי יורשי המניות. לכך יש להוסיף, שבדרך כלל מי שבקיא בענייני החברה הוא המנכ"ל, ובמקרים רבים הוא נשאר בתפקידו למרות התחלפות בעלי המניות. במקרה כזה, אין סיבה לטעון עבור היורשים, בשעה שהמנכ"ל מחזיק את המידע הנדרש.

אשר על כן, מסתבר שיש לקבל את עקרון הרציפות של חברה, ללא קשר להתחלפות בעלי המניות והעובדים, לכל הפחות בגלל הסכמה מכללא.

החובה להתדיין בדין תורה

שאלה נוספת האם מוטלת על חברה החובה להתדיין דווקא בדין תורה. חובה זו מוטלת על כל יהודי, והפרת החובה מהווה איסור חמור כפי שכתב הרמב"ם:

כל הדין בדייני גוים ובערכאות שלהן אף על פי שהיו דיניהם כדיני ישראל הרי זה רשע וכאילו חרף וגדף והרים יד בתורת משה רבינו שנאמר ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם לפני גוים ולא לפני גוים לפני גוים ולא לפני הדיוטות.⁷⁵

על פניו, שאלה זו תלויה בשאלה האם חברה היא אישיות משפטית ממשית או רק למראית עין. אם מדובר על שותפות ממשית יתכן שהחובה אינה חלה על חברה שאינה בגדר יהודי החייב במצוות (וכך משמע מדברי הרב אשר וייס שהובאו לעיל, לגבי חיוב חברה במצוות שבין אדם למקום). לעומת זאת, אם חברה היא אישיות משפטית למראית עין בלבד, החובה להתדיין בדין תורה חלה על בעלי זכות ההצבעה.

בשאלה זו עסק בשו"ת משנה הלכות, ואלו דבריו:

ובדבר שאלתו בדין (קורפאציא בלע"ז) שבעליה הם רוב יהודים אם נחשבים כיהודים לגבי דין דערכאות.

ולפענ"ד... והנה כבר ביררתי בעזה"י באריכות בס"ד דין של קארפאציא (או מה שקורין בע"מ) שהוא עסק של שותפין שנשתתפו יחד ככל דיני שותפות בעולם אלא מאחר שבדיני ממונות כל תנאי שהתנה קיים לכן השותפין הללו התנו ביניהם שהאחריות העסק הנ"ל יהיה מוגבל...⁷⁶

לדבריו, חברה היא שותפות באחריות מוגבלת, ולכן החובה ההלכתית חלה על בעלי המניות. כך גם מסתבר להורות למעשה, שהרי לא יתכן שיהודי שהוא בעלים יחיד של חברה יוכל להסתתר

⁷⁴ שולחן ערוך חושן משפט סימן עא, סעיף יח.

⁷⁵ רמב"ם סנהדרין כו, ז.

⁷⁶ שו"ת משנה הלכות חלק יב, סימן תיז.

מאחורי החברה, ולהתנער מחובתו ההלכתית. במסגרת זו לא נעסוק בשאלה כיצד יש לנהוג במקרה שיהודי הוא אחד מבעלי זכות ההצבעה והשאר הם גויים.

על כן, על חברה בבעלות של יהודים להתדיין בדין תורה.

פשיטת רגל

נחלקו אחרוני זמננו האם יש לקבל את החוק המשחרר אדם מחובות במקרה של פשיטת רגל, וקובע הסדרי חלוקת חובות השונים מאלה המופיעים בהלכה. אולם, בנוגע לפשיטת רגל של חברה כמה פוסקים כתבו שיש לנהוג על פי החוק:

כך למשל כתב הרב משה פיינשטיין:

ולפי זה הדינים שקבעה המלוכה לאם אחד ירד מנכסיו ואין בכחו לנהל עסק שלו שקורין פשיטת רגל (בענקראט) והוא בעל חוב להרבה אנשים, שימנו ועד של ג' אנשים לחלק המעות בעין וכל הנכסים לכל בעל חוב לפי סך המעות שחייבין לו ואסור לשום בעל חוב לתפוס בעצמו הוא מהדינים שנוגע לכל אנשי המדינה וממילא הוי בזה לפסק הרמ"א דינא דמלכותא, וכ"ש כשהוא חברת מניות גדולה (קארפארישאן) שאפשר שנוגע זה גם לאינם יהודים.⁷⁷

לדבריו, פשיטת רגל היא נושא הנוגע לכלל הציבור ולכן יש סמכות לשלטון לחוקק חוקים, זאת, במיוחד בנוגע לחברת מניות גדולה אשר חלק מבעלי המניות אינם יהודים. לעיל (עמ' 26) הובא מספר פתחי חושן שכתב באופן כללי שבנוגע לחברה יש לפעול על פי חוקי המדינה.

הודאת בעל דין בתביעה כנגד חברה

שאלה מעשית מתעוררת בהתדיינות מול חברה: בדרך כלל, מי שמגיע לדיון בבית הדין הוא נציג הנהלה ולא בעלי המניות. מה מעמדו ההלכתי של נציג כזה? האם הודאה שלו בחוב מחייבת את החברה, והאם הודאה שלו במקצת מחייבת שבועה, ואם כן מי יישבע?

נראה שהתשובה לכך פשוטה: מי שהוסמך על ידי בעלי הסמכות בחברה לייצג אותה בדיון הוא בגדר מורשה, וכל פעולותיו מחייבות את החברה באופן מלא.

⁷⁷ שו"ת אגרות משה חושן משפט חלק ב סימן סב.

מכון משפטי ארץ, עפרה – כולל דייונות ומכון מחקר תורני – שם לו למטרה לסייע לקדם את מערך בתי הדין לממונות במסגרת זו, פועל המכון בשני מישורים :

1. מחקר בנושאים הלכתיים הקשורים לעבודת בתי הדין לממונות, כדוגמת, כתיבת חוזים על פי ההלכה, כתיבת ניירות עמדה ומאמרים ופרסום ספרים (סדרת משפטי ארץ).

2. הבאת מידע עדכני הקשור לעבודת בתי הדין (מידע שימושי, פסקי דין וחוזים).

ראו עוד באתר האינטרנט של המכון - "אתר דין תורה".

www.dintora.org

מכון משפטי ארץ, עפרה, ד.נ. מזרח בנימין מיקוד 90627

טלפון : 02-9973888 שלוחה 6

info@dintora.org